

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет біології, географії та екології
Кафедра географії та екології

ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 05-114-М групи
Спеціальності 014.07 Середня освіта
(Географія)

Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (Географія)»

Пастушков Дмитро Юрійович

Керівник д.геогр.н., проф. Пилипенко І.О.

Рецензент учитель географії ЗОШ №52 м.

Херсона Шнейдміллер Н.К.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТАНДАРТІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	9
1.1. Міжнародна хартія географічної освіти – орієнтир для розвитку вітчизняної шкільної географії	9
1.2. Концептуальні засади навчання географії в закладах загальної середньої освіти України	10
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ	18
2.1. Понятійно-термінологічний апарат	18
2.2. Основні етапи формування геодемографії	22
2.3. Методи дослідження демографічних процесів	26
РОЗДІЛ III. ГЕОДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	33
3.1. Географічне розташування, кліматичні умови, природно-ресурсний потенціал Миколаївської області	33
3.2. Історія заселення та господарського освоєння	38
3.3. Адміністративно-територіальний поділ та формування територіальних громад Миколаївської області	43
3.4. Природний та міграційний рух населення Миколаївської області	46
3.5. Статеві-вікова структура населення Миколаївської області	50
3.6. Демографічне навантаження	51
3.7. Шлюби та розлучення у Миколаївській області	52
3.8. Національний і мовний склад, місце народження і громадянство населення	53

3.9. Трудовий потенціал і зайнятість населення Миколаївській області	55
3.10. Погіршення демографічної ситуації внаслідок повномасштабної російсько-української війни та шляхи подолання демографічної кризи	57
РОЗДІЛ IV. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	62
4.1 Аналіз навчальних програм з географії для закладів загальної середньої освіти	62
4.2 Моделювання уроків вивчення геодемографічних питань на краєзнавчих засадах	65
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність теми. В процесі розбудови української державності, глобалізації та загострення суспільно-політичних і економічних проблем зростає значення географії як науки і навчального предмету. Посилення уваги до питань населення України в шкільній географії відповідає синтезу основних сучасних тенденцій в науці: гуманізації, соціологізації, економізації та екологізації знань. Тому зміст професійної готовності майбутніх вчителів географії до практичної освітньої діяльності передбачає детальне вивчення та методичне опрацювання геодемографічних питань. Це питання динаміки чисельності, демографічної ситуації, статеві-вікової структури населення, національного складу жителів, особливостей розміщення населення, трудових ресурсів та специфіки зайнятості населення, культури і побуту. Важливість засвоєння учнями знань з географії населення пояснюється їх соціальним спрямуванням, широким використанням у повсякденному житті, міждисциплінарним характером, виходом на суміжні науки (демографію, соціологію, економіку, етнологію тощо).

Сьогодні навчання географії є викликом та водночас важливим внеском учителів у боротьбу проти російської агресії в Україні. Засобами шкільної географії необхідно не лише надати учням міцні знання, вміння і навички, але й забезпечити виховання патріота, громадянина, основними рисами якого є національна самосвідомість, почуття любові до своєї Батьківщини. Дієвою формою зв'язку шкільної географії з життям є краєзнавчий принцип навчання. Викладати географію на краєзнавчій основі означає організувати навчальний процес так, щоб місцевий краєзнавчий матеріал був вихідним для формування географічних уявлень, понять і закономірностей. Важливо зазначити, що курс 8 класу

«Україна у світі: природа, населення» передбачає вивчення розділу «Природа й населення свого адміністративного регіону». Вивчення геодемографічних питань на краєзнавчих засадах в курсі шкільної географії сприяє національно-патріотичному вихованню. Високий рівень свідомості учнів, їх духовність є запорукою їх готовності брати участь у подальшому розвитку рідного краю задля майбутнього відновлення зруйнованої інфраструктури України, її економічного піднесення.

Тому ми розглядаємо можливості вивчення геодемографічних питань на прикладі рідного краю – Миколаївської області. Геодемографічні процеси в Миколаївській області упродовж останніх десятиліть підкоряються загальноукраїнським тенденціям до депопуляції населення. В умовах воєнного стану геодемографічна ситуація в області стала гостро кризовою. Переосмислення подій та процесів, що відбуваються, відкриває для вчителя географії нові можливості організації навчання.

Отже проблема дослідження обумовлена ціннісно-цільовою спрямованістю курсу шкільної географії і полягає в необхідності підготовки майбутніх вчителів до практичної діяльності в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Актуальність і гострота проблеми, недостатній рівень її теоретичного і методичного обґрунтування, професійні потреби вчителів обумовили вибір теми магістерського дослідження – «Демографічна характеристика Миколаївської області в шкільному курсі географії».

Мета дослідження: проаналізувати зміст шкільної програми з географії, критично оцінити можливості вивчення геодемографічних питань та запропонувати матеріали для використання в практичній діяльності вчителів географії закладів загальної середньої освіти України (далі ЗЗСО).

Мета дослідження визначила доцільність вирішення наступних **завдань:**

визначення концептуальних засад викладання географії в контексті трансформації стандартів ЗЗСО;

уточнення теоретико-методологічних засад дослідження демографічного розвитку регіону;

збір, систематизація та аналіз статистичної інформації, яка характеризує сучасну геодемографічну ситуацію, закономірності та територіальну організацію демографічних процесів у Миколаївській області;

розробка методичних рекомендацій щодо організації вивчення геодемографічних питань на краєзнавчих засадах (на прикладі Миколаївської області) в закладах загальної середньої освіти.

Об'єктом проведеного дослідження є населення Миколаївської області. **Предметом** – методика вивчення геодемографічної характеристики Миколаївської області у шкільному курсі географії.

Методологічна основа. Теоретичною базою дослідження були праці вітчизняних та закордонних географів, демографів, соціологів, зокрема Н. Агафонова, А. Гелія, І. Гудзеляк, В. Джамана, А. Доценка, П. Жоржа, О. Заставецької, Ф. Заставного, Е. Лібанової, М. Логвина, В. Круля, Д. Мальчикової, К. Мезенцева, К. Немця, Л. Немиць, Я. Олійника, С. Опеншоу, Ф. Різа, Г. Підгрушного, С. Пирожкова, А. Позняка, І. Прибиткової, М. Птухи, К. Сегіди, П. Славейкова, А. Степаненка, В. Стешенка, О. Топчієва, О. Троя, Г. Федорова, О. Хомри, О. Шабля, В. Яворської та інших.

Методи дослідження. Під час виконання дослідження використано методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції (для аналізу основних складових геодемографічного розвитку Миколаївської області та поняттєво-термінологічного апарату дослідження), системний аналіз (з метою аналізу структури геодемографічного розвитку регіону та виявлення територіальних особливостей демографічного розвитку Миколаївської області), географічний (для визначення місця

Миколаївської області у загальнонаціональному вимірі за показниками геодемографічного розвитку та виявлення внутрішніх територіальних особливостей геодемографічної ситуації), моделювання (для відображення просторово-часових особливостей геодемографічного розвитку регіону), прогнозування (прогнозування чисельності населення Миколаївської області), екстраполяції (вивчення сформованих у минулому і сьогоденні тенденцій демографічного та економічного розвитку і перенесення їх на майбутнє), математико-статистичні методи (у ході формування та обробки інформаційної бази даних) та узагальнення (для формулювання висновків дослідження), порівняльно-історичний, картографічний методи.

Інформаційна база дослідження сформована на матеріалах Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Миколаївській області, науково-літературних джерелах, офіційних джерелах інформації під час воєнного стану, нормативно-правових документах, з урахуванням змісту програм з географії, затверджених наказами Міністерства освіти і науки України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в кваліфікаційній роботі:

отримало подальший розвиток дослідження демографічної ситуації в Миколаївській області та встановлення регіональних особливостей демографічного розвитку;

вперше обґрунтовано методичні основи дослідження населення Миколаївської області в курсі шкільної географії.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані органами державного управління та місцевого самоврядування для прогнозування та знаходження шляхів підвищення якості життя населення, а також матеріали дослідження можуть використовуватися в освітньому процесі в закладах загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження. Матеріали магістерської роботи були апробовані на практиці в закладах загальної середньої освіти міста Миколаєва Миколаївської області (довідки про впровадження результатів дослідження додаються).

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел (89 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 115 сторінок, з них – 59 сторінок основного тексту. В першому розділі розглядаються концептуальні засади викладання географії в контексті трансформації стандартів ЗЗСО. В другому розділі викладено теоретико-методологічні засади дослідження демографічного розвитку регіону. В третьому розділі дана геодемографічна характеристика Миколаївської області. У четвертому розділі розкрито методичні основи вивчення географії населення у курсі основної школи, зокрема розроблено методiku вивчення геодемографічної ситуації в Миколаївській області в світлі останніх воєнно-політичних подій.

РОЗДІЛ I

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТАНДАРТІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1 Міжнародна хартія географічної освіти – орієнтир для розвитку вітчизняної шкільної географії

В умовах інтеграції освіти і науки України в європейський простір орієнтиром для розвитку вітчизняної шкільної географії є визнані на міжнародному рівні принципи, критерії та практичні рекомендації з розвитку географічної освіти. У Міжнародній хартії географічної освіти (International Charter on Geographical Education), схваленій Міжнародним географічним союзом (МГС) 2016 року, наголошується, що географія є життєво важливим предметом і ресурсом ХХІ століття, який дозволяє досягнути різноманітну й взаємопов'язану мозаїку культур і територіальних спільнот на Землі [89].

Істотна особливість Хартії – визначення змісту географічної освіти, географічних концепцій через основні ключові поняття (географічне положення, географічний об'єкт і територія, взаємодія людини і навколишнього середовища, просторовий розподіл і взаємодія, регіони). Цим самим визначається внесок географії в загальну освіту, розвивальні аспекти географії, значення і розуміння географічних об'єктів, процесів і явищ; змістовні лінії стандартів географічної освіти; шляхи формування навичок.

Надзвичайно вагомим є розділ про зміст, концепції і програми географії, акцент на географію рідного краю, критерії виділення регіонів і завдань регіональної географії. На регіональній основі має розвиватися

галузева географія з її трьома освітніми аспектами: систематичним, проблемним та системним.

У розділі Хартії «Принципи і стратегії реалізації» наголошується на тому, що географію мають викладати спеціально підготовлені викладачі та вчителі зі знанням і розумінням географії як науки, навичками здійснення навчального процесу, усвідомленням потенціалу географії як засобу освіти. Особливо важливою є теза про викладання географії як самостійного предмета, а також вимога, «щоб усі учні протягом всього навчання в школі вивчали географію», і ще: «Час, що виділяється в навчальних планах на викладання географії, повинен відповідати навчальному часові, що виділяється на інші предмети шкільного курсу» [89]. Хартія наголошує на значній ролі географії в освіті всіх людей і на всіх рівнях освіти (початкова, середня, вища, безперервна, підвищення кваліфікації).

Отже, існуючі міжнародні документи в сфері географічної освіти (Міжнародна хартія географічної освіти, протоколи і рішення постійної комісії з освіти Міжнародного географічного союзу) мають бути враховані в процесі трансформації географічної освіти в Україні.

1.2 Концептуальні засади навчання географії в закладах загальної середньої освіти України

Географічна освіта в Україні розвивається відповідно до тенденцій, властивих як нашій країні, так і європейському освітньому просторові. Сучасні геополітичні зміни спонукають до розбудови нашої держави з урахуванням подальшої її інтеграції в європейське співтовариство. «Концепція навчання географії України в основній та старшій школі» [30] розроблена в Інституті педагогіки НАПН України у відповідь на запровадження оновленого «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», затвердженого постановою КМУ від 23

листопада 2011 року № 1392 [18]. Автори Концепції наголошують на винятковому значенні географічних знань, вмінь і компетенцій, що допомагають зорієнтуватися в складних глобалізаційних процесах, убезпечити суспільство від невважених кроків, чітко ідентифікуватися в сучасному світі [30]. Концепція навчання географії України в основній та старшій школі створена як рамковий документ, визначаючи ключові вектори розвитку географії України в школі, де розглянуті ключові сучасні аспекти географічної освіти на основі курсів, що охоплюють комплексне, з точки зору географії, вивчення своєї Батьківщини [30]. В ній зазначається, що сучасна географічна освіта має оновлюватися, спираючись на результати фундаментальних і прикладних наукових досліджень. Тут висвітлені та обґрунтовані основні аспекти діалектичної взаємозалежності Концепції навчання географії України в основній та старшій школі, українознавчої географічної компоненти Державних освітніх стандартів та навчальних програм курсів географії України для закладів загальної середньої освіти.

Останні сім років оновлення програм географічного компоненту шкільної освіти здійснюється в світлі впровадження Концепції «Нової української школи» [44]. Нова українська школа – це сучасна ключова освітня реформа Міністерства освіти і науки України, яка передбачає зміну основних орієнтирів в організації та функціонуванні закладів загальної середньої освіти.

Головними передумовами реформування загальної середньої освіти є загальноцивілізаційні тенденції глобалізації та інформатизації. Основними тенденціями у зміні завдань стали: компетентнісна спрямованість освіти, зростання впливу ІКТ, підвищення значення іноземних мов, орієнтація на розвиток полікультурності та комунікабельності особистості. Серед основних тенденцій оновлення змісту освіти можна виокремити: гуманізацію, гуманітаризацію,

інтеграцію змісту деяких дисциплін та компетентнісну спрямованість навчання.

Реформа розпочалась у вересні 2017 року із прийняттям нового Закону України «Про освіту», в якому зазначено, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [25].

Формула Нової української школи складається з 9 ключових компонентів:

- новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві;
- умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно;
- наскрізний процес виховання, який формує цінності;
- децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію;
- педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками;
- орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм;
- нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя;
- справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти;
- сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу [44].

В Концепції Нової української школи зазначено, що нові освітні стандарти мають ґрунтуватися на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових

компетентностей освіти впродовж життя» (2006 року), але не обмежуватимуться ними.

У 2020 році було прийнято оновлений «Державний стандарт базової середньої освіти» [19]. Його укладено за компетентнісним підходом до формування змісту навчання.

У документі чітко окреслено ключові компетентності, якими мають оволодіти школярі після закінчення кожного з двох циклів – адаптаційного (5-6 класи) і базового предметного навчання (7-9 класи), та наскрізні вміння.

Перелік основних компетентностей виглядає так:

- вільне володіння державною мовою,
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами,
- математична компетентність,
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій,
- інноваційність,
- екологічна компетентність,
- інформаційно-комунікаційна компетентність,
- навчання впродовж життя,
- громадянські та соціальні компетентності,
- культурна компетентність,
- підприємливість і фінансова грамотність [19].

Пропонується галузевий підхід до організації навчання, немає поділу на предмети, натомість є освітні галузі – це означає, що розробники освітніх та навчальних програм зможуть як втілювати певну навчальну галузь через окремий предмет, так і комбінувати їх для інтеграції. Документ містить опис компетентнісного потенціалу та вимоги до обов'язкового навчання учнів у 9-ти галузях освіти. Визначена стандартом кількість навчальних годин на вивчення певної освітньої

галузі може коливатися з урахуванням перерозподілу різниці годин між рекомендованою і мінімальною кількістю в інших освітніх галузях [19].

Як і в попередніх стандартах, у документі 2020 року до ключових віднесено компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій, що передбачають «здатність застосовувати відповідний комплекс знань і методологій для пояснення світу природи, визначення питань та обґрунтування висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, спричинених людською діяльністю, і відповідальність кожного як громадянина за наслідки цієї діяльності» [19]. Метою природничої освітньої галузі визначено «...формування особистості з науковим світоглядом, здатної до цивілізованої взаємодії з природою» [19]. Зазначено, що питання (а також глибину й деталізацію розгляду питань) на основі яких будуть формуватися ключові компетентності та наскрізні вміння в природничій освітній галузі, визначатиме заклад освіти. Таким чином в умовах НУШ посилюється роль і відповідальність педагогів за вибір змісту і добір відповідних форм і методів для реалізації державних стандартів.

Водночас трансформація стандартів базової географічної освіти України не позбавлена недоліків і протиріч. Порівняння змісту географічного компонента освітньої галузі «Природознавство» відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 року) та прийнятого у 2020 році нового Державного стандарту базової середньої освіти, здійснене провідними науковцями [32], засвідчує, що у новому документі закладено значно вужчий зміст сучасної географічної науки. Зокрема, географічна складова не передбачає формування у школярів базових знань із важливих питань регіональної фізичної та суспільної географії.

Відповідно до чинного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти «Географія» є складовою освітньої галузі «Природознавство» [18]. Її мета – формування в учнів природничо-

наукової компетентності як базової та відповідних предметних компетентностей як обов'язкової складової загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціалу [18]. Географія у баченні Нової української школи – це знання природничої освітньої галузі, метою якої є формування особистості учня, який знає та розуміє основні закономірності живої і неживої природи, володіє певними вміннями її дослідження, виявляє допитливість, на основі здобутих знань і пізнавального досвіду усвідомлює цілісність природничо-наукової картини світу, здатний оцінити вплив природничих наук, техніки і технологій на сталий розвиток суспільства та можливі наслідки людської діяльності у природі, відповідально взаємодіє з навколишнім природним середовищем [19]. Географічний складник передбачає формування базових знань із таких питань: географія як наука; роль географічної освіти у життєдіяльності людини; Земля на географічній карті; географічні інформаційні системи; Земля як геосистема, рівні геосистем; географічні наслідки параметрів і рухів Землі; географічна оболонка; антропосфера; взаємозв'язок процесів у літосфері, гідросфері, атмосфері, біосфері, антропосфері; природні комплекси; ресурсний потенціал оболонок Землі, сучасні аспекти його використання; глобальні проблеми людства [19]. Поза увагою залишилися сутність географічних понять, що характеризують природу, населення і господарство регіональних географічних систем різного рівня, розуміння характеру прояву загальних географічних закономірностей на конкретній території, географічну цілісність і неоднорідність Землі. Географічна складова не передбачає формування у школярів базових знань із таких питань: регіональні географічні системи; материки і океани як планетарні природні комплекси; регіони і країни світу, їх природні й соціально-економічні особливості; природні умови і ресурси України. Також є питання щодо належного розкриття у географії Нової української школи особливостей

географічних аспектів взаємодії людини і природи, географічного середовища як сфери взаємодії суспільства і природи.

Вивчення географії в умовах Нової української школи потребує нового розуміння концепції географічної освіти в сучасній школі. Зміст шкільних географічних курсів необхідно переосмислити і врахувати той факт, що географія як наука і як шкільний предмет включає в себе дві складові – природничу (фізична географія) та суспільну (економічна та соціальна географія). Шкільна географія за своєю структурою об'єктивно є дуалістичною, тобто складається з фізико-географічної та економіко-географічної географії. З одного боку, її не можливо розділити на дві освітні галузі, проте її перебування в межах лише однієї освітньої галузі «Природознавство» значно звужує можливості цього шкільного предмета. «Дуалізм шкільної географії – одне з перспективних джерел удосконалення освітніх стандартів» [38].

Водночас необхідно врахувати зростаючий інтерес учнів до економічних та соціальних проблем, поглибити зміст соціально-економічної географії України та світу у шкільній географії. Формування в учнів предметної географічної компетентності на тлі уточнення і поглиблення загальногеографічних знань, умінь і навичок, формування власної системи наукових суджень та ціннісних орієнтирів відбувається під час вивчення географії країни проживання [30]. Вивчення учнями різноманітних географічних явищ, процесів, феноменів, закономірностей на рівні місця проживання (локальний рівень) та України (регіональний рівень) дозволяє зрозуміти їхню динаміку і створює умови для критичного і обґрунтованого їх аналізу і порівняння [30]. Тому вивчення географії України окремим навчальним курсом виступає фундаментальним по відношенню до навчання і виховання заради забезпечення безпеки як окремого громадянина, так і Української держави. Але для реалізації цієї місії потрібно забезпечити вчасне наукове оновлення інформації про країну, відповідним чином структурувати зміст

навчання на уроках географії України та підібрати ефективні методи навчання.

Отже, шкільна географічна освіта як елемент системи освіти України спирається на принципи науковості, об'єктивності та фундаментальності. Актуалізується необхідність вирішення проблем, що постали сьогодні перед географічною освітою, а саме оптимізації її змістового наповнення, оновлення географічної складової державних освітніх стандартів та навчальних програм, посилення методичного забезпечення закладів загальної середньої освіти. Своєрідним чинником оновлення її змісту має стати методика географії, завдяки якій процес навчання доповниться як інноваціями, так і переосмисленим досвідом воєнно-політичних подій.

РОЗДІЛ II

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1 Понятійно-термінологічний апарат

В комплексних суспільно-географічних дослідженнях провідну роль відіграють такі поняття як «система», «геосистема», «соціогеосистема». Дослідили та обґрунтували функціонування географічних систем З. Дзеніс, К. Немець, Я. Олійник, М. Паламарчук, О. Топчієв, О. Шаблій та інші науковці.

Під поняттям «система» розглядають поєднання об'єктів з їх властивостями та відношеннями, упорядкованими взаємними зв'язками, які надають цьому поєднанню нові якості: цілісність, автономність, стійкість [46, с. 214]. «Цілісність» визначають як наявність єдиної для усього поєднання мети, функцій, яких не було в окремих елементах; «автономність» як спрямованість до більшої внутрішньої впорядкованості, заповнення «відсутніх» елементів і функцій; «стійкість» – як прагнення до збереження структури або такого розвитку, що забезпечує виконання системою головної функції [46].

Термін «геосистема» в науковому просторі України використовується з 30-х років ХХ століття. Від 1963 року ним позначають різнорангові географічні системи (за В. Сочавою). Термін «геосистема» трактується як система, в якій взаємозв'язок між елементами визначається геологічною будовою, яка складається з двох компонентів: системи та елементи. Елемент – це компонент, неподільний в рамках системи; система – це така частина, яку можна поділити на інші системи або елементи; основними властивостями геосистем є цілісність,

функціональність, структурність, взаємопов'язаність, змістовність, динамічність, територіальність. Взагалі, географічна система є ієрархічною організацією, її основні підсистеми це природна (складається з біологічної й фізичної підсистем) та суспільна (яка містить виробничі, економічні, соціальні та інституційні підсистеми).

З подальшим розвитком географічних знань в науковій літературі з'являється нове поняття «соціогеосистема». Л. Немець визначає соціогеосистему, як «гетерогенну систему, яка містить різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми, а також техногенні, кісні та біогенні елементи (підсистеми), що знаходяться у взаємодії через потоки речовини, енергії та інформації в географічному просторово-часовому континуумі» [46, с. 222]

Одним з найважливіших атрибутів соціогеосистеми є її цілісність, яка характеризується співвідношенням міцності внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Взагалі, цілісна система має тісні зв'язки внутрішніх елементів і низьку залежність від зовнішніх елементів. З цієї точки зору цілісність соціальних систем визначається їх відносною автономністю, але це не виключає існування міцних зв'язків між елементами (підсистемами) на різних рівнях соціальної системи.

У більшості випадків вивчення статистичного стану соціогеосистеми здійснюється шляхом вивчення взаємозв'язку між її елементами через їх властивості й відношення, які можна визначити кількісно та якісно.

В подальшому розвитку суспільно-географічної науки в науковий термінологічний апарат входить нове поняття соціально-географічного процесу. Під «соціально-географічним процесом» Л. Немець пропонує розуміти послідовну закономірну зміну ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному і географічному контексті або зміну соціальних складових соціогеосистем у просторово-часовому географічному континуумі [46, с. 221].

У процесі вивчення демографічних складових соціально-географічної системи виникла необхідність поглибити та вдосконалити теоретико-методологічні регламенти соціальної географії для визначення категорії «демографічний розвиток», її уточнення та змістовного розширення. Теоретичні основи дослідження демографічної складової суспільства заклали Н. Агафонов, В. Джаман, А. Доценко, С. Ковальов, М. Логвин, С. Пирожков, В. Стешенко, О. Топчієв, Г. Федоров, О. Хомра, В. Яворська та інші відомі вчені.

Було проведено велику кількість досліджень демографічних характеристик населення, які вимагали вдосконалення, а також прийняття та визначення спеціального терміну. В 1970 році науковці запропонували два терміни «демографічна ситуація» і «демографічна обстановка». Ці поняття широко використовувались як синоніми, й певною мірою вони показували складні демографічні характеристики населення. Але все ж таки виходячи зі специфіки науки, в демографічному і економіко-географічному підході між цими термінами є певні відмінності. Якщо брати до уваги змістовий план, то «ситуація» менш жорстко причинна обумовлена – це відбиток дійсної картини об'єктивного світу; «обстановка» вже вказує на існування зовнішніх причин, але водночас і на відносну стійкість сучасного стану [60].

Термін «демографічна ситуація» тлумачать як співвідношення параметрів народжуваності, смертності, міграційної рухливості і тенденцій, що склалися в певній територіальній групі населення, їх змін, що створюють певну статеву-вікову структуру населення, певну динаміку його чисельності і умови його подальшого відтворення [42; 60]. Цей термін складається із природного і міграційного руху і залежить від впливу таких факторів і чинників, як природні умови регіону, особливості базового генофонду населення, особливості правових, моральних та релігійних норм, адміністративно-регулятивних актів, екологічних умов проживання тощо [42; 60].

В той самий час в науковий обіг входить термін «демографічний розвиток» – комплексне поняття, яке містить в собі взаємодію між багатьма демографічними змінами (народжуваність, смертність, шлюбність, міграцію тощо), послідовне дослідження яких являє собою самостійну наукову задачу [42].

Відомий економіко-географ О. Хомра розширив методи та понятійно-термінологічний апарат суспільно-географічних досліджень. Він зазначав, що процес демографічного відтворення протікає в просторі та часі, ця єдність просторово-часових форм демографічного відтворення припускає дослідження кожної з них як відносно самостійного об'єкта; територіальність демографічного відтворення показує нерозривність просторово-часової організації із внутрішнім законом розвитку населення [79].

Поступово в обіг соціально-економічної географії входять поняття: «геодемографія», «геодемографічна система», «геодемографічна ситуація», «геодемографічна обстановка», «геодемографічний процес». Ці поняття широко застосовують сучасні представники Південноукраїнської наукової школи, зокрема О. Топчієв, В. Фоменко, В. Яворська [74; 78; 85-88].

Геодемографію трактують як результат взаємодії демографічних і соціально-економічних процесів певного територіально-ієрархічного рівня, що відбувається в певний відрізок часу під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, тому визначають її як міжпредметну область знань різних наук про людину, яка дає змогу сформуванню цілісного уявлення про народонаселення та процеси, що в ньому відбуваються [74; 88]. Отже предмет геодемографії перетинається з демографією, географією та регіоналістикою.

Геодемографічна система – це система, яка визначається на основі теоретичного аналізу моделі зв'язків демографічних процесів із

соціально-економічними чинниками, що показує структуру і динаміку зв'язків, і є характерною для певного територіального рівня.

Термін «геодемографічна ситуація» трактують як наповнений конкретним змістом стан геодемографічної системи на певний момент часу, який визначається сукупністю зовнішніх соціально-економічних чинників [85]. Послідовну зміну геодемографічних ситуацій називають геодемографічною обстановкою.

Геодемографічний процес характеризують як часовий розвиток населення на певній території, його кількісні й якісні зміни, загальний напрямок і характер таких змін [85-88]. В.Яворська зазначає, що в широкому розумінні геодемографічний процес охоплює й зміни у просторовому розподілі населення, тенденції розвитку його розселення, але такі зміни відносно уповільнені і на передній план виходить «часова траєкторія» розвитку населення певної території, тенденції його кількісних і якісних змін [88]. Ключове завдання геодемографії, на її думку, – вивчення геодемографічних процесів та їх типізація. Дослідниця впевнена в тому, що в складній системі соціально-економічної географії істотно зросте значення саме комплексних геодемографічних досліджень, що об'єктивно пов'язане із сучасною соціально-політичною ситуацією й необхідністю рішення практичних проблем керування процесами природного відтворення населення [88].

Тому можна зробити висновок про необхідність підготовки учнів до вивчення геодемографічних процесів у шкільній географії з метою їх свідомого залучення в майбутньому до процесу формування та реалізації державної політики та прийняття державних рішень.

2.2 Основні етапи формування геодемографії

Вітчизняна географія набуває стрімких радикальних змін. Розвивається новий напрям географії населення – геодемографія як

наука про інтегровані територіальні соціально-демографічні (демосоціальні) комплекси (ІТСДК) [87].

В. Яворська виділяє три основні етапи формування геодемографії.

На першому етапі провідну роль в геодемографії займає демографія – наука про вивчення чисельності, складу, відтворення, розміщення населення, а також його змін, причин та наслідків цих змін; соціально-економічних факторів, що визначають мобільність населення. Також в першому етапі геодемографії визначають три види руху населення – природний, просторовий та соціальний. Природний рух населення – це динаміка народжень та смертей, шлюбів та розлучень, які змінюють чисельність населення природним шляхом. Цей рух населення характеризується коефіцієнтом народжуваності, коефіцієнтом смертності та природним приростом населення. Просторовий (або ж механічний) рух населення – це рух людей, які кордони тих чи інших територій, з метою постійного або тимчасового перебування на новому місці. Для даного руху використовують такі кількісні оцінки інтенсивності руху населення коефіцієнт міграції за прибуттям, коефіцієнт міграції за вибуттям, валовий коефіцієнт та сальдо міграції. Соціальна мобільність населення відноситься до ряду змін соціальних характеристик людей, тобто переходу від однієї соціальної групи до іншої. Вивчення соціального руху населення відбувається на стику демографії та соціології. Наслідком формування руху населення є формування різних видів його структур таких як статовікова, освітня, професійна, сімейна. Також завдяки цьому руху формується поступова взаємодія між населенням та іншими частинами суспільства. Основним напрямком в демографії є дослідження закономірності змін у чисельності населення, його відтворення, якісного складу, шлюбності та розлучення, смертності, структуру населення за віком, статтю, етнічний склад і так далі. Термін демографія постійно зазнає змін, адже дедалі більше зростає інтерес вчених до вивчення демографічних процесів.

Для другого етапу характерна тісна взаємодія демографії з географією. Внаслідок цього сформувалась нова дисципліна – географія населення. Ця наука вивчає географічні відмінності у складі та відтворенні населення, територіальний розподіл та розміщення населення, трудові ресурси та їх використання, а також територіальні характеристики житлових районів та їх територіальних систем.

Як галузь географічної науки, демографія охоплює майже всі територіальні аспекти, пов'язані з населенням. Основні відмінності між географією населення та іншими предметами, що вивчають народонаселення:

1. комплексність, коли населення розглядається за всіма чинниками впливу, і всіма результатами його діяльності (наслідками);
2. системність, коли населення розглядається як підсистема загальних систем (суспільства), але в той же час воно саме є складною системою, що має своє структурування;
3. територіальність (географічність), коли явище або процес розглядається на певній території;
4. картографування, за яким демографічне явище або процес можна відобразити на карті, яка виводить дослідження на рівень ГІС-технологій [87].

Географія населення як наука використовує поняття «розселення» у двох значеннях. В першому значенні «розселення» означає процес поширення населення по території. В другому значення, це поняття ототожнює картину сучасного розподілу населення на певній території. В основі такої картини є мережа поселень, їх адміністративний статус, функціональні типи, людність. пов'язаний з її все більш інтенсивним господарським освоєнням.

Вивчення розселення і є стиковою зоною, яка вивчається й географією населення і геодемографією. Географи та демографи традиційно в такому випадку вже використовують термін «системи

розселення». Система розселення – це територіальна сукупність поселень різних рангів і типів, які активно взаємодіють між собою, мають інтенсивні зв'язки у вигляді трудових і побутових поїздок, переміщень товарів і послуг [87].

Системи розселення набувають різних рівнів організації суспільства – від глобальних й макрорегіональних до регіональних і локальних. За В. Яворською, найпоширенішими в геодемографії є системи розселення таких рівнів:

1. національний (загальнодержавний) – єдина система розселення країни;
2. регіональний – регіональні системи розселення; субрегіональні та мікрорегіональні системи розселення;
3. локальний – локальні системи розселення [87].

У сучасній географії розглядають обласні (регіональні), міжрайонні (субрегіональні) та районні (локальні) системи розселення. Щоб проаналізувати дані системи розселення регіонального та макрорегіонального рівнів користуються поняттям опорного каркасу розселення (за Г. Лаппо). Це поняття містить в собі взаємне розташування найбільших міст, визначає загальний характер поселення, його конфігурацію, щільність. Термін «опорний каркас» вважається основою системи розселення, навколо якого вона формується й зростає.

На третьому етапі складові географії населення вивчають за допомогою аналізу руху населення чи методом порівнянь різночасових геодемографічних ситуацій [87]. На часі вивчення геодемографічних процесів. Геодемографія поєднує в собі основні регіональні аспекти процесів відтворення населення, руху населення, розселення населення. Основним завданням геодемографії є встановлення зв'язку між відтворенням населення та соціальним розвитком на регіональному рівні. Геодемографія відіграє провідну роль у забезпеченні комплексного вивчення населення. Головні базові поняття нового напрямку:

геодемографічна ситуація, геодемографічні процеси, геодемографічна політика, демовідтворювально-територіальний комплекс, регіональні системи розселення [60; 63-64; 74; 85-88].

Кожен регіон країни має свої природні та територіальні особливості. До цих особливостей відносять історичні, економічні й соціальні умови, що визначають демографічні характеристики розвитку. В таких умовах виникає об'єктивна необхідність у проведенні певної регіональної геодемографічної політики на місцях.

Вчені під терміном «регіональна політика» визначають систему принципів і методів управління функціями та розвитком регіону країни, а також міжрегіональних відносин, тобто політику, що проводиться на регіональному рівні. Головними завданнями регіональної політики є державне будівництво й забезпечення соціального захисту населення регіону.

Комплексне вивчення соціально-демографічних процесів в регіонах повинне тісніше пов'язуватися із завданнями регіональної політики, передусім демографічної. Важливе значення регіональних соціально-демографічних досліджень полягає в тому, що вони поєднують специфічні умови населення в різних регіонах країни та доповнюють національну демографічну політику.

2.3 Методи дослідження демографічних процесів

Під методологією, яка перекладається з грецької, як шлях до наукового пізнання, вчення про способи наукового пізнання, у науці розуміють сукупність принципів, правил і методів пізнання, які вчені використовують для здобуття нових знань.

Загальна методологія сучасної демографії складається з трьох основних компонентів, відповідно до яких створюється логіка наукових

досліджень: методологічний напрямок (парадигма), методологічний метод та методологічний принцип.

Методологічні напрямки визначаються за допомоги демографічних теорій і концепцій, а що покладаються вчені у своїй дослідницькій діяльності, прикладом може бути – концепція демографічного переходу. Орієнтованість демографів на яке-небудь методологічний напрям робить істотний вплив на вибір ними методики дослідження, а також на висновки, які будуть зроблені при проведенні демографічних досліджень.

Методологічні підходи – це форма стратегії наукового дослідження. Методологічний підхід складається із спеціальних правил наукового аналізу досліджуваного об'єкта. В методиці дослідження демографічних процесів загалом виокремлюють такі методологічні підходи: системний, синергетичний, інформаційний [22; 34; 42; 43; 46; 48; 50; 52]. Системний підхід розглядає всі об'єкти дослідження, явища та процеси як цілісну систему, яка безперервно розвивається, і всі елементи якої взаємопов'язані та взаємозалежні між собою. Сутність синергетичного підходу полягає у вивченні процесу самоорганізації та формування нових впорядкованих структур. В синергетичному підході предметом є механізми, які стихійно утворюються і зберігають складні системи, особливо ті, що перебувають у стабільному і невірноваженому стані із зовнішнім середовищем. Інформаційний підхід – це відносно новий підхід, суть якого полягає в тому, що перш за все при вивченні будь-якого об'єкта він виявляє характерні інформаційні аспекти.

При більш докладному вивченні даних методологічних підходів ми з'ясували також, в яких випадках ми їх використовуємо.

Системний підхід необхідний для вдосконалення управління розвитком населення регіонального рівня, який відбувається переважно шляхом від простого розуміння різних компонентів процесу відтворення населення до всебічного розуміння населення.

Метод синергетичного підходу використовується для аналізу самоорганізації соціально-географічної системи та координації її рушійної сили - динамічного спрямування соціальних об'єктів для досягнення балансу між соціальною та природною складовими, які утворюють разом цілісну систему.

К. Немець в дослідженнях інформаційного методу наголошує на тому, що майже всі процеси та явища мають інформаційну основу; бо в свою чергу, інформація є носієм змісту всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві [42; 43]. Інформаційний підхід дозволяє досліджувати об'єкти, процеси та явища з так званої інформаційної точки зору та виявляти нові якості, які є важливими для розуміння його природи та можливих напрямків розвитку.

Також для вивчення демографічного розвитку соціогеосистеми використовуються безліч різних методів, серед яких можна виділити такі:

- Метод діалектики, який стосується філософії і передбачає вивчення процесів постійних змін, розвитку та зв'язку. Розвиток населення розглядається як процес постійних якісних та кількісних змін демографічного складу соціально-географічної системи. Метод діалектики дозволяє визначити причинно-наслідкові зв'язки та врахувати вплив економічних, соціальних, політичних, культурних та інших факторів на формування поведінки населення та на розвиток населення.
- Методи порівняння та аналогії дозволяють виявити найважливіші характеристики подібності та відмінності в декількох об'єктах, явищах або процесах. За допомогою порівняльного методу можна визначити подібні і відмінні риси між різними адміністративними регіонами за їх різними демографічними показниками, а також за їх загальної сукупності та динаміки. Метод аналогії дає можливість визначати загальні характеристики та особливості явища, яке подібне до іншого, але більш досліджене.

- Методи аналізу й синтезу. Метод аналізу передбачає собою розкладання об'єкта дослідження на складові частини, для більш детальнішого його дослідження. Метод синтезу на основі узагальнення даних аналізу може використовуватись для формування цілісного уявлення про об'єкт дослідження.
- Метод дедукції та індукції доповнює попередній метод. Перший буде висновки на основі аналізу досліджених положень, також він спрямований на здобуття нових знань шляхом від загального до конкретного (повністю аналізується демографічна ситуація регіону і визначається її вплив на ситуацію в окремих районах), другий передбачає висновок на основі часткових суджень шляхом виявлення загального спільного (через аналіз демографічної ситуації в окремих районах робляться висновки про їх вплив на загальну демографічну ситуацію в області).
- Абстрактно-логічний метод розкриває і узагальнює знання та дані про той чи інший процес; при абстрагуванні увага зосереджується на основних особливостях процесу, а вторинні ознаки опускаються (при проведенні аналізу факторів демографічного розвитку опускаються детальні психологічні мотиви демографічної поведінки, що не є об'єктом суспільно-географічного дослідження).
- Історичний метод дозволяє вивчити зміни, які відбулися у демографічному розвитку регіональної соціогеосистеми в різні історичні періоди, та з'ясувати чинники, що зумовили такий перебіг подій. Дослідження демографічного розвитку, неможливе без дослідження історичних аспектів передумов його протікання.
- Методи класифікації і систематизації дозволяє визначити конкретну послідовність у дослідницькому процесі та явищі, узагальнити їх загальні та унікальні характеристики та визначити внутрішні характеристики, які будуть отримані за допомогою інших методів

(особливо в деяких областях через подібність чи відмінності розвитку популяції та різних її компонентів).

- Графічний метод може чітко показати структуру, тенденцію, динаміку розвитку населення та різних його компонентів, а також їх взаємодію у вигляді схем.
- До конкретно-наукових (спеціально-наукових) належать методи, що застосовуються лише в конкретних науках або суміжних наукових групах.
- Порівняльно-географічний та порівняльно-історичний методи необхідні для порівняння об'єктів та явищ у просторі і часі.
- Картографічний метод – це метод, який відіграє досить важливу роль при вивченні демографічного розвитку. За допомогою цього метода в нашому дослідженні ми будемо та використовуємо карти, картосхеми та інші картографічні роботи, щоб проаналізувати просторові явища. Також картографічний метод дозволяє отримувати якісні і кількісні характеристики процесу дослідження, аналізувати взаємозв'язки та взаємодії в системах, їх динаміку та просторово-часову еволюцію; встановлюйте тенденції розвитку та прогнозування майбутнього стану різних рівнів соціогеосистем.
- Статистичний метод застосовується при вивченні демографічного розвитку, він базується на обробці кількісних показників, що відображають розвиток демографічного процесу. При застосуванні даного методу в нашому дослідженні ми зібрали основні первинні статистичні дані, а також в подальшому використали їх.

Статистичний метод використовують при вирахуванні коефіцієнта народження, смертності, природного приросту, інтенсивності прибуття і відбуття, загальної міграції і сальдо міграцій.

Нижче подаємо формули, за якими знаходять ці коефіцієнти.

1. Загальний коефіцієнт народжуваності:

$$K_{\text{нр}} = \frac{H_p}{H} \times 1000, \quad (2.1),$$

де H_p – кількість людей, що народилися за рік на певній території; $\frac{H}{2}$ – середня чисельність населення відповідної території (напівсума H чисельності на початок і кінець року);

2. Загальний коефіцієнт смертності:

$$K_{\text{см}} = \frac{\Pi}{H} \times 1000, \quad (2.2),$$

де Π – кількість померлих на певній території.

3. Загальний коефіцієнт природного приросту:

$$K_{\text{пр.пр}} = K_{\text{нр}} - K_{\text{см}} \quad (2.3),$$

$$K_{\text{пр.пр.}} = \frac{H_p - \Pi}{H} \times 1000 \quad (2.4),$$

4. Коефіцієнт інтенсивності за прибуттям:

$$K_{\text{прб}} = \frac{\text{Ч}_{\text{прб}}}{H} \times 1000, \quad (2.5),$$

де $\text{Ч}_{\text{прб}}$ – чисельність прибулих за рік на дану територію.

5. Коефіцієнт інтенсивності міграції за вибуттям:

$$K_{\text{вб}} = \frac{\text{Ч}_{\text{вб}}}{H} \times 1000, \quad (2.6),$$

де $\text{Ч}_{\text{вб}}$ – чисельність вибулих за рік з даної території.

6. Коефіцієнт загальної(валової) міграції :

$$K_{\text{вм}} = \frac{\text{Ч}_{\text{пр}} - \text{Ч}_{\text{вб}}}{H} \times 1000, \quad (2.7).$$

7. Сальдо міграцій (механічного руху населення):

$$M_c = \text{Ч}_{\text{прб}} - \text{Ч}_{\text{вб}}, \quad (2.8).$$

8. Коефіцієнт демографічного навантаження дітьми:

$$K_{\text{дем.навант.діт.}} = \frac{S_{0-15}}{S_{16-54(59)\text{прац.}}} \times 1000, \quad (2.9).$$

9. Коефіцієнт демографічного навантаження пенсіонерами:

$$K_{\text{дем.наван.пенс.}} = \frac{S_{55(60)\text{і більше}}}{S_{16-5\text{прац.4}(59)}} \times 1000, \quad (2.10).$$

10. Коефіцієнт загального демографічного навантаження

$$\text{непрацездатними: } K_{\text{заг.дем.навант.}} = \frac{S_{0-15} + S_{55(60) \text{ і більше}}}{S_{16-54(59)\text{прац.}}} \times 100, \quad (2.11),$$

$$\text{або } K_{\text{заг.дем.навант.}} = K_{\text{дем.навант.діт.}} + K_{\text{дем.навант.пенс.}} \quad (2.12).$$

Завдяки цим кількісним методам можна відібрати та вирахувати конкретні показники та характеристики демографічного процесу. Динамічні характеристики цих показників з часом можуть характеризувати основні риси розвитку населення. Поєднання цих показників дає можливість судити про темпи та тенденції розвитку різних регіонів опосередковано, але об'єктивно.

РОЗДІЛ III

ГЕОДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Географічне розташування, кліматичні умови, природно-ресурсний потенціал Миколаївської області

Як окрема політико-адміністративна одиниця України Миколаївська область була створена 22 вересня 1937 року.

Миколаївська область розташована між $46^{\circ}30'$ і $48^{\circ}15'$ північної широти та між $30^{\circ}15'$ і $33^{\circ}05'$ східної довготи. За розмірами території вона знаходиться на 15 місці серед політико-адміністративних формувань України [69]. Площа області становить 24,6 тис. км² (4,1% від території України).

За особливістю природних умов Миколаївська область розташована на півдні України в межах двох фізико-географічних зон – лісостепової (Кривоозерський і західна половина Первомайського району) і степової (решта території) в межах Причорноморської низовини в басейні нижньої течії річки Південний Буг [10].

На півночі область межує з Кіровоградською, на заході з Одеською, на сході та північному сході з Дніпропетровською, на південному сході з Херсонською областями [10].

Центр області – місто Миколаїв, потужний політичний, діловий, індустріальний, науково-технічний, транспортний та культурний центр [69].

Територія області простягається із заходу на схід на 204 км, а з півночі на південь – на 194 км. Глибоко в суходіл вдаються Дніпровсько-Бузький, Березанський та Тилігульський лимани. До території області

належать острів Березань і частина Кінбурнської коси. Поверхня області являє собою рівнину, нахилену в південному напрямі. Більша частина області лежить в межах Причорноморської низовини. На півночі простягаються Подільська височина (правобережжя Південного Бугу) та Придніпровська височина (лівобережжя Південного Бугу) [10].

Земельний фонд області становить 2458,50 тис. га. Миколаївщина є регіоном інтенсивного землеробства [69]. Ґрунтовий покрив у північній частині області представлений переважно чорноземами глибокими, далі на південь – чорноземами звичайними та південними, а в приморській смузі – темнокаштановими солонцюватими ґрунтами на лесових породах [10]. Загальна площа сільськогосподарських угідь перевищує 2,0 млн га (близько 5 % площ України), з яких 1,7 млн га становить рілля (84,7 % у загальній структурі), на яких створюється близько 4% загальнодержавного обсягу валової сільськогосподарської продукції. Всіма категоріями господарств області щороку засівається понад 1,5 млн га земель. Сільськогосподарське освоєння території Миколаївської області надзвичайно високе (81,6 %), тому всі землі потребують захисту та охорони від негативних процесів, забруднення й погіршення екологічного стану [69].

У гідрологічному відношенні область відноситься до Причорноморського артезіанського басейну і частково в північній частині до Українського кристалічного масиву [10]. В області налічується понад 120 великих, середніх та малих річок загальною довжиною в межах області 3604,84 км, у тому числі: р. Південний Буг (257 км в межах області), її притоки – середні річки: Кодима (59 км), Синюха (24 км), Чорний Ташлик (41 км), Чичиклія (86 км), Інгул (179 км), а також середні річки басейну р. Дніпро: р. Інгулець (96 км) з притокою р. Висунь (195 км) [69]. Також у Миколаївській області налічується 8 родовищ підземних мінеральних вод. В межах області споруджено багато ставків

та водосховищ. Річки і ставки використовуються в основному для зрошування сільськогосподарських рослин та рибництва [68; 69].

Клімат Миколаївської області помірно континентальний з м'якою малосніжною зимою і жарким посушливим літом. Літо спекотне, вітряне, з частими «суховіями»; середня температура найтеплішого місяця (липня) від +22 до +39 °С. Зима малосніжна, порівняно нехолодна; середня температура найхолоднішого місяця (січня) від -1 до -4 °С. Річна кількість опадів коливається від 322 мм на півдні до 422 мм на півночі [10]. Максимум опадів влітку, переважно у вигляді злив. Вегетаційний період в середньому близько 210 діб. Природні та кліматичні умови області сприятливі для інтенсивного високоефективного розвитку сільського господарства [69].

Миколаївська область належить до областей з найнижчою лісистістю. За даними Миколаївського обласного управління лісового та мисливського господарства, лісгосподарські землі державного значення Миколаївської області знаходяться в постійному користуванні 9 державних лісгосподарських підприємств і займають площу 77,7 тис. га (або 56,7 % всіх лісових земель області) [69].

Корисні копалини Миколаївської області представлені головним чином нерудним комплексом. Розвинена сировинна база будівельних матеріалів, представлена запасами: каменю будівельного, гранітів із широкою гамою кольорів і високих декоративних якостей, каменю пиляного, цементної сировини, глиняно-черепичної сировини, піску будівельного [10]. Промислове значення мають також поклади вапняків, каоліну, дорожніх матеріалів. На території області є можливість розробки родовищ граніту, будівельного і облицювального каменю, сировини для виготовлення цегли та черепиці, інших будівельних матеріалів [69].

На території Миколаївської області створено 141 об'єкт природно-заповідного фонду, площа якого становить 75,5 тис. га, або 3,07 % від площі області. Населеними пунктами, віднесеними до курортних, є села:

Василівка, Покровка, Чорноморка, Вікторівка, Коблеве, Морське, Лугове, Рибаківка, місто Очаків [69]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 року № 1499 «Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних» на території області затверджено родовища мінеральних вод – Очаківське, Коблевське, Казанківське, а також родовища лікувальних грязей – Бейкушське, Тилігульське.

Упродовж останніх років у Миколаївській області відбулося значне нарощування економічного потенціалу, що дозволило Миколаївщині увійти до десятки найбільш економічно розвинених регіонів України. В області сконцентрувалися всі потенційно-привабливі умови розвитку комплексного транспортного вузла. Завдяки своєму розташуванню в області присутні всі види транспорту, через її територію проходять залізничні, автомобільні, морські, авіаційні і трубопровідні міжнародні транспортні коридори [69].

Внаслідок діяльності людини в атмосферу потрапляє значна кількість забруднюючих речовин, зокрема при спалюванні різних видів палива (для опалення, виробництва електроенергії, під час експлуатації транспортних засобів) та при роботі промислових підприємств. Особливо актуальною ця проблема є для індустріальних областей, в тому числі і для Миколаївської, хоча область і не увійшла в перелік регіонів з високим забрудненням атмосфери, що зумовлено відсутністю підприємств хімічної та вугільної промисловості. Слід відмітити, що рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище Миколаївської області нижчий, ніж в середньому по Україні. 2016 року в розрахунку на 1 км² території регіону припадало 0,565 т викинутих в атмосферу забруднюючих речовин від стаціонарних джерел. В середньому по країні зазначені показники становили 5,339 т. За власні кошти підприємств – найбільших забруднювачів атмосферного повітря в

області виконувались заходи, спрямовані на зменшення викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення [68; 69].

У Миколаївській області впроваджуються проєкти з виробництва електроенергії з альтернативних (відновлювальних) джерел енергії. В області здійснюється розвиток вітрової енергетики. Відповідно до висновків міжгалузевого науково-технічного центру вітроенергетики Національної академії наук України частина території Миколаївської області, яка має високий вітроенергетичний потенціал, оцінюється в 10%, або 2500 кв. км. Одними з найбільш перспективних майданчиків в Миколаївській області є Очаківське та Березанське вітрополя загальною площею 4000 га [69].

Також з метою реалізації розвитку енергетичної галузі, вирішення завдань підвищення ефективності використання наявних джерел енергії, оптимізації паливно-енергетичного балансу, застосування заходів з енергозбереження, підвищення екологічної безпеки та з метою сприяння використанню альтернативних і відновлювальних джерел енергії та зменшення споживання природного газу в Миколаївській області будуються сонячні електростанції [68; 69].

Одним із основних антропогенних чинників, що негативно впливає на структурні елементи екологічної мережі та біорізноманіття Миколаївської області є значний ступінь господарського освоєння її території. Сучасна структура земельного фонду Миколаївщини свідчить про надзвичайно високе антропогенне навантаження на природні екосистеми, яке призвело до їх зміни та скорочення площ. Рілля складає понад 69% території області, пасовища та сіножаті – 11 %, багаторічні насадження – 1,5 % території області, лісові землі – 4,9 %, забудовані землі – 3,9 %. Розораність сільськогосподарських угідь в розрізі районів коливається від 60 до 85%. Таким чином, частка природних угідь в межах Миколаївської області є мінімальною [68; 69].

До інших видів антропогенної діяльності, що негативно впливають на структурні елементи екологічної мережі, біологічне та ландшафтне різноманіття відносяться:

- перевипас худоби на пасовищах долинно-терасових комплексів, на схилових землях і в лісосмугах;
- видобування будівельних матеріалів та інших видів корисних копалин; деградація полезахисних лісосмуг, пов'язана з їх вирубаням;
- надмірне рекреаційне навантаження приморського узбережжя та інших рекреаційних ділянок;
- організація стихійних сміттєзвалищ у непризначених для цього місцях; значне забруднення сільськогосподарських земель хімікатами; браконьєрство, незаконне вилучення з дикої природи рідкісних та зникаючих видів флори і фауни [68; 69].

В області проводиться системна робота щодо розвитку екологічної мережі та охорони і відтворення біорізноманіття: формування елементів регіональної екологічної мережі, збільшення площі природно-заповідного фонду області, здійснення державного регулювання використання природних ресурсів та об'єктів тваринного і рослинного світу, організація еколого-освітньої роботи.

3.2 Історія заселення та господарського освоєння

Заселення та освоєння території сучасної Миколаївщини почалося у період пізнього палеоліту (20 тисяч років тому), про що свідчать археологічні знахідки з мисливських стоянок. У подальшому наш край населяли землероби та скотарі. Останні залишили сліди свого перебування у багатьох степових курганах – це племена ямної та катакомбної культур доби бронзи (III-II тис. до н.е.), кімерійці, скіфи, сармати. На узбережжі Бузького лиману майже тисячоліття існувало грецьке місто-держава Ольвія. Стародавні греки мали великі здобутки у

розвитку торгівлі, ремесел, сільського господарства, культури. Під час існування держави Київська Русь (IX-XI ст.) невеличке поселення було на острові Березань. У XII-XIV ст. північнопричорноморські землі зайняли кочовики – печеніги, половці, золотоординці.

У кінці XIV ст. князі Великого князівства литовського прагнули розширити свої володіння від берегів Балтики до Чорного моря. Серед заснованих ними поселень слід зазначити невелику фортецю Дашів, пізніше населений пункт, яка належала Кримському ханству, а потім Турції під назвою Ачі-Кале (Очаків). Фортеця була об'єктом сутичок турків із запорізькими козаками. Тоді як південна частина Миколаївщини була під контролем васала Османської імперії — Кримського Ханства, північна її частина була під контролем Запорізької Січі, саме у цей час, території Дикого Поля почали заселяти руські переселенці, загалом — це були втікачі від утисків з боку Речі Посполитої. У другій половині XVIII ст. в межах сучасної Миколаївської області були частина Інгульської, Прогноївська та Бугогардівська паланки війська запорозького.

За результатами російсько-турецьких війн кінця XVIII ст. та укладеними Кючук-Кайнарджийським (1774 рік) та Ясським (1791 рік) мирними договорами землі між Дніпром та Південним Бугом були приєднані до Російської імперії, на них поширювалася єдина адміністративна система управління. Після чого на теренах Миколаївщини почалось активне зростання населення, в основному - вихідців із Сербії та Гетьманщини. Після низки значних територіальних змін 08 жовтня 1802 року Новоросійська губернія розділилася на Катеринославську, Таврійську та Миколаївську (з 1803 року - Херсонську). 20 березня 1805 року було створено Миколаївське та Севастопольське військове губернаторство (з 1900 року - градоначальство), до складу якого входили міста Миколаїв, Севастополь, адміралтейські поселення: Богоявленськ, Воскресенськ, Калинівка, Покровське, Березнегувате, Висунськ (два останніх з 1820 року).

Сформоване у 1803 році Бузьке козацьке військо несло прикордонну службу та розміщувалося у заснованих ними населених пунктах: Федорівка (Нова Одеса), Соколи (Вознесенськ), Кашперівка, Матвіївка. Протекціоністська політика уряду сприяла активному колонізаційному руху.

Землеробські колонії засновували болгари, німці, євреї. До нашого краю приїздили молдовани, серби, поляки та представники інших народів. Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. до нашого регіону організовано переселяються державні та поміщицькі селяни. Активно формуються багаточисельні господарства крупних землевласників (Скаржинські, Кир'якови, Бутовичі). Під час заселення та господарського освоєння території краю збільшувалася кількість населених пунктів та були засновані нові міста.

У 1788 році на річці Інгул почалося будівництво верфі та міста Миколаєва, який з перших років свого існування став великим центром військового суднобудування. Поряд з суднобудівною верф'ю виникали чисельні підприємства: вітрильні, канатові, суконні, шкіряні, цегельні та інші. Після скасування кріпацтва (1861 року), прискореними темпами почала розвиватися промисловість. Цьому сприяло будівництво залізниць: Балта – Ольвіополь (1867 рік), Ольвіополь – Єлисаветград (1868 рік). У 1873 році акціонерне товариство Харківсько-Миколаївської залізниці добудувало залізничну ділянку від станції Знам'янка до Миколаєва.

Промисловість краю в цілому спеціалізувалася на машинобудівництві, обробці металів. Створюються великі акціонерні товариства: «Анонімне товариство кораблебудівних верфів, майстерень та плавильень», «Товариство механічного виробництва в Південній Росії», «Південно-руське товариство плавучих елеваторів» тощо. Суднобудування – основна спеціалізація Миколаївської губернії на початку XIX ст. Успішно працювали також чавунно-ливарні заводи: у

Миколаєві (братів Донських, Матвіївих, Уманського), Ольвіополі та Голті (Гейне, Фаатса), Вознесенську (Шпехт); цегельно-черепичне виробництво (Вознесенськ, Очаків, Варварівка); добування граніту (Привільне); солі (Тузли). З відкриттям 1862 року в Миколаєві комерційного порту та будівництвом 1893 року елеватора виросла роль краю у зовнішній торгівлі імперії.

Драматичні події пережила Миколаївщина в роки революційної смуги й громадянської війни. З калейдоскопічною швидкістю змінювалася влада різноманітної ідеологічної спрямованості. Але усі без виключення проводили політику терору, нетерпимості до інакомислення, знищення матеріальних цінностей. З початку 1920-х років на півдні України розпочався голод. У жовтні 1922 року Миколаївська та Одеська губернії були з'єднані в одну з центром в Одесі. У березні 1923 року в ній створено шість округів, серед них Миколаївський, який у 1925 році став самостійною адміністративною одиницею. У кінці 1920-х років почав втілюватися в життя антиукраїнський курс індустріалізації та колективізації сільського господарства. Посиленими темпами відроджувалося суднобудування, зокрема військове. Для промислових центрів потрібні були безкоштовні робочі руки та дешевий хліб. Колективізація повернулася трагедією голодомору, який охопив усі райони області та й сам обласний центр. Культурна революція на той час завершувалася, кінець-кінцем вона переросла у справжню антирелігійну війну. За таких умов у 1937 році було створено окрему Миколаївську область.

Цей рік відзначився піком репресій проти населення. У червні 1941 року нацистська Німеччина напала на колишнього союзника – сталінський СРСР. Миколаївська область була окупована супротивником у серпні місяці й територіально поділена між Німеччиною та Румунією. Майже на три роки над Миколаївщиною спустилася ніч окупації. Нацистські загарбники у період окупації знищили 105 тисяч мирних

жителів області. Величезних втрат було завдано народному господарству. У березні 1944 року Миколаївщину було звільнено військами 2-го та 3-го Українських фронтів. Головна операція щодо звільнення області – Березнегувато-Снігурівська. Кожний миколаївець знає про подвиг 68 десантників – ольшанців, які допомогли основним силам армії звільнити обласний центр 28 березня 1944 року.

Одразу ж після звільнення краю почалася робота з відновлення господарства. Вже 21 квітня 1944 року Державний комітет оборони СРСР прийняв рішення «Про першочергові заходи з відновлення роботи Миколаївських суднобудівних заводів». Вже 1946 року в області діяло 40 підприємств союзного та республіканського значення, а також 97 – місцевої промисловості. Наступного року розгорнулося будівництво суднобудівного заводу «Океан». Його було введено в дію у 1952 році. У подальшому завод будував океанські та морські судна різних класів, які не поступалися кращим світовим зразкам. Деякі судна будувалися для зовнішнього ринку (НДР, Гана, Греція). Вперше в країні на заводі ім. 61-го комунара у суднобудуванні впроваджувалася обчислювальна техніка і машини з програмним управлінням. На заводі «Дормашина» почали виготовляти комплекси нових складних шляхових машин, що користувалися великим попитом не лише серед будівельних організацій України, а й за кордоном. У повоєнні роки та наступний період в області збудовані такі велетні індустрії, як Південно-турбінний завод «Зоря», Миколаївський глиноземний завод (1980 рік), Южно-Українська АЕС (1982 рік), Дніпро-Бузький морський порт, трансформаторний, конденсаторний заводи, завод підйомно-транспортного устаткування, комбінат силікатних виробів, Миколаївський домобудівний комбінат, завод дощувальних машин «Фрегат» у Первомайську тощо. Будувалися також і підприємства легкої та харчової промисловості: у Миколаєві – трикотажне об'єднання, взуттєва і швейна фабрики, молокозаводи, пивзавод «Янтар»; у Первомайську – молочноконсервний комбінат,

м'ясокомбінат, меблева фабрика; Вознесенський шкірзавод та інші підприємства.

На територіальний розподіл населених пунктів значний вплив мав історичний процес освоєння території та природні умови регіону. Для Миколаївської області характерна низька густина (щільність) населення по відношенню до інших областей України та низька густина (щільність) сільського населення, яка взагалі характерна для степових регіонів. Населення Миколаївської області розміщено нерівномірно. Воно тяжіє до міст обласного підпорядкування: Миколаєва, Первомайська, Вознесенська, Южноукраїнська та Очакова, на долю яких припадає 95% промислового виробництва регіону, особливо до Миколаєва, який є адміністративним, економічним і культурним центром області. Певний вплив на розміщення населення та населених пунктів має наявність виходу до Чорного моря. Це було вирішальним фактором розвитку Миколаєва як центра суднобудування України та розвитку міст прибережної смуги, наприклад, Очакова, який є портовим містом. Райони, через які проходить ріка, мають найбільшу щільність. Такий розподіл можна пояснити тим, що історично при освоєнні земель області поселенці тяжіли до річок, що було актуально для Миколаївської області через її посушливий клімат [61].

3.3 Адміністративно-територіальний поділ та формування територіальних громад Миколаївської області

В адміністративному відношенні до початку процесу децентралізації в області налічувалось: 19 районів, 5 міст обласного значення, 4 міста районного значення, 17 селищ міського типу. Всього в області налічується: 911 населених пунктів, у тому числі 26 міських, 885 сільських. В області

функціонувало 333 місцеві ради, у тому числі: 1 обласна, 19 районних, 9 міських рад, 17 селищних рад, 287 сільських рад.

За час проведення реформи децентралізації у Миколаївській області створено 43 об'єднані територіальні громади, які об'єднали 150 місцевих рад: 4 міські, 9 селищних, 137 сільських, а це близько 48% від загальної кількості сільських, селищних, міських рад області (313).

Площа, охоплена громадами Миколаївської області, становила 13,2 тис. км² або 54 % від загальної площі області (24,6 тис. км²).

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 року № 77-р був затверджений План заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 роки.

У 2020 році по всій Україні запроваджено новий адміністративно-територіальний устрій.

17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів». Парламент ліквідував старе районування за методичними рекомендаціями Міністерства розвитку громад та територій України, в основу яких ліг стандарт Європейського Союзу.

За новим адміністративно-територіальним устроєм Миколаївської області: базовий рівень адміністративно-територіального устрою Миколаївської області згідно з перспективним планом формування територій громад Миколаївської області, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2020 року № 480-р, сформовано з 52 спроможних територіальних громад, якими охоплено всю територію області, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 719-р визначено адміністративні центри цих громад та затверджено їх території; на субрегіональному (районному) рівні згідно з Постановою Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-ІХ

«Про утворення та ліквідацію районів» у Миколаївській області утворено 4 райони:

- Баштанський (з адміністративним центром у місті Баштанка) у складі територій Баштанської міської, Березнегуватської селищної, Вільнозапорізької сільської, Володимирівської сільської, Горохівської сільської, Інгульської сільської, Казанківської селищної, Новобузької міської, Привільненської сільської, Снігурівської міської, Софіївської сільської, Широківської сільської територіальних громад;
- Вознесенський (з адміністративним центром у місті Вознесенськ) у складі територій Братської селищної, Бузької сільської, Веселинівської селищної, Вознесенської міської, Доманівської селищної, Дорошівської сільської, Єланецької селищної, Мостівської сільської, Новомар'ївської сільської, Олександрівської селищної, Прибужанівської сільської, Прибузької сільської, Южноукраїнської міської територіальних громад;
- Миколаївський (з адміністративним центром у місті Миколаїв) у складі територій Березанської селищної, Веснянської сільської, Воскресенської селищної, Галицинівської сільської, Коблівської сільської, Костянтинівської сільської, Куцурубської сільської, Миколаївської міської, Мішково-Погорілівської сільської, Нечаянської сільської, Новоодеської міської, Ольшанської селищної, Очаківської міської, Первомайської селищної, Радсадівської сільської, Степівської сільської, Сухоеланецької сільської, Чорноморської сільської, Шевченківської сільської територіальних громад;
- Первомайський (з адміністративним центром у місті Первомайськ) у складі територій Арбузинської селищної, Благодатненської сільської, Врадіївської селищної, Кам'яномостівської сільської, Кривоозерської селищної, Мигіївської сільської, Первомайської міської, Синюхинобрідської сільської територіальних громад [20].

Аналізуючи новий адміністративно-територіальний поділ Миколаївської області, спостерігаємо об'єднання районів з приблизно

однаковою чисельністю сільського населення. Територія районів стала більшою за розміром, але становище регіону в цілому це не покращило.

3.4 Природний та міграційний рух населення Миколаївської області

В Миколаївській області, як у цілому і по країні, існує демографічна криза, яка проявляється значним переважання чисельності померлих над народженими; відбувається щорічне зменшення населення. В процесі відтворення населення важливим є аналіз факторів, які здійснюють значний вплив на формування загального приросту населення: природний та міграційний рух.

Дослідження динаміки чисельності наявного населення Миколаївської області за період 1960 року по 1993 рік показує щорічний загальний приріст населення, починаючи з 1994 року по сьогоднішня відбувається загальне зменшення населення. Відмітимо, що саме природне зменшення здійснює найбільший вплив щодо скорочення населення. Якщо коефіцієнт депопуляції в 1990 році становив 0,87, то вже з 1992 року він перетнув граничне значення та становив 1,07, в 2000 році – 1,97, в 2010 році – 1,46 та в 2018 році – 1,88 (тобто померло більше, ніж народилось на 88%). При цьому відмітимо, що останній природний приріст (народилось більше, ніж померло) зафіксовано у 1991 році. Отже, в Миколаївській області відбувається звужений режим відтворення населення, а процес депопуляції не зупиняється.

Станом на 1 січня 2020 року чисельність наявного населення області становила 1119,9 тис. осіб, у тому числі міське населення – 768,0 тис. осіб, сільське населення – 351,9 тис. осіб.

В області спостерігається зменшення чисельності жителів, але разом з тим чисельність міського населення перевищує більше ніж вдвічі сільських жителів, що є першою передумовою з демографічної точки зору до урбанізації регіону.

Понад 50 % жителів міського населення проживає в обласному центрі – 480,1 тис. осіб; серед інших міст обласного значення найбільша чисельність населення спостерігається у м. Первомайську (64,1 тис. осіб), найменша – у м. Очаків (14,1 тис. осіб); серед районів найбільшим за кількістю населення є Миколаївський район (651,2 тис. осіб), найменшим – Баштанський район (138,5 тис. осіб).

Щільність населення дорівнює 47,9 осіб / км². Населення у Миколаївській області розміщене нерівномірно, основною причиною цього є наявність великого центра тяжіння (міста Миколаєва) та інших великих міст, які розміщені на берегах ріки Південний Буг (Первомайськ, Южноукраїнськ, Вознесенськ, Нова Одеса).

Зменшення чисельності населення області протягом 2009-2018 років здійснювалось за рахунок природного скорочення від 5605 осіб у 2009 році до 8015 осіб у 2018 році, міграційне скорочення становило від 717 осіб у 2009 році до 2213 осіб у 2018 році.

Народжуваність населення, разом із смертністю, є основними показниками демографічного розвитку. З 2009 до 2012 року спостерігалось збільшення рівня народжуваності з 11,0% до 11,5%, у 2013-2014 роках рівень стабілізувався і становив 11,1% - 11,2%, а з 2015 року почалось падіння рівня народжуваності з 9,9% до 8,0%.

Іншим важливим фактором, який впливає на динаміку населення, є смертність. Протягом 2009-2018 років рівень смертності скорочувався з 15,7% у 2009 році та до 15,1% у 2018 році, при цьому протягом 2011 - 2013 років, рівень смертності був найнижчий –14,7%.

В області за останні роки поступово зростає середня очікувана тривалість життя населення при народженні з 66,86 років у 2008 році до 71,33 у 2017 році.

Спостерігається значна різниця між тривалістю життя чоловіків та жінок. Середня очікувана тривалість життя при народженні у чоловіків у 2008 році становила 60,97 років, у 2017 році 66,55 року. У жінок у 2008

році середня очікувана тривалість життя населення при народженні становила 73,10 років, а у 2017 році – 75,87 років.

Протягом останніх років в області спостерігається процес міграційного скорочення населення, окрім 2014-2015 років, коли спостерігався міграційний приріст, який вже у 2016-2018 роках знову стрімко демонструє від'ємні значення та у січні – травні 2020 року міграційне скорочення населення становить – 273 особи.

В процесі відтворення населення важливим є аналіз факторів, які здійснюють значний вплив на формування загального приросту населення: природний та міграційний рух. Зауважимо, що з 1994 року по 2018 рік (виключення становить незначний міграційний приріст у 2014 - 2015 роках) як міграційне скорочення, так і природне зменшення здійснювали негативний вплив на формування загального приросту населення області.

За період 1990-2019 років чисельність населення Миколаївської області скоротилась на 203,1 тис. осіб. Демографічна криза загострюється. Щоб зрозуміти кількісні втрати населення за цей період можна просумувати чисельність постійного населення на 1 січня 2019 року в таких містах Миколаївської області, як Вознесенськ, Очаків, Первомайськ, Южноукраїнськ, де загальна кількість населення в цих містах становить 155,3 тис. осіб.

Найбільше зменшення відбулось у віковій групі молодше працездатного віку (-135,9 тис. осіб). В даній віковій групі чисельність і чоловіків і жінок зменшилась майже в два рази. Структурний розподіл населення свідчить, що найбільша питома вага належить населенню у працездатному віці, при цьому відмітимо значне переважання групи старше працездатного віку над молодше працездатного на 6,5 в.п., даний факт є ознакою глибокого рівня старіння населення. Тоді як в 1990 році ситуація була зовсім протилежна – питома вага групи «0-15 р.» була більше групи «60 р. і старші» на 4,7 в.п. Відмітимо значно коротшу

тривалість життя як в Україні, так і в Миколаївській області в порівнянні з іншими європейськими країнами, при цьому у чоловіків даний показник менше, ніж у жінок, внаслідок чого в групі старше працездатного віку чисельність жінок значно більше, хоча хлопчиків завжди народжується більше. В цілому в Миколаївській області переважає жіноче населення.

Найбільш вагома причина смертності населення Миколаївської області за останнє двадцятиріччя – «хвороби системи кровообігу», на другому місці – «новоутворення», така ситуація характерна і в цілому для країни.

Як свідчить аналіз динаміки сальдо міграції для Миколаївської області, цей показник протягом 1995-2016 років був переважно від'ємним, за виключенням 2014-2015 років, коли область прийняла переселенців з зони АТО та Криму. Найбільші масштаби міграційних втрат населення області спостерігалися саме в період з 1995-2001 років, коли область втрачала щорічно від 2 до 6 (2001 рік) тисяч осіб за рахунок міграційного відтоку. Протягом 2002-2012 років міграційне зменшення населення області було відносно меншим порівняно з попереднім періодом і знаходилося в межах 1-1,5 тис. осіб. Як показує проведене дослідження, міграційне зменшення населення області протягом останнього десятиліття ще більше посилює негативні наслідки природного зменшення населення і є негативним фактором у формуванні загальної чисельності мешканців Миколаївщини. У 2022 році до цього ще додалися катастрофічні наслідки повномасштабної російсько-української війни: оскільки Миколаївська область стала прифронтовою, а частину її було окуповано, відбулося як частково природне (смертність від вбивств), так і дуже значне міграційне зменшення населення області.

3.5 Статеві-вікова структура населення Миколаївської області

Статеві-вікова структура сучасного населення Миколаївської області сформувалася під впливом багатьох історичних, соціально-економічних змін у суспільстві, а також психолого-фізіологічних особливостей жінок і чоловіків.

Статеві структура населення Миколаївщини характеризувалася перевагою жінок у її загальній чисельності. На 1 січня 2020 року чисельність жінок становила 600,2 тис. осіб (53,6 % від загальної чисельності населення), чоловіків – 518,9 тис. осіб (46,4 %).

Характерною особливістю сучасної вікової структури населення є достатньо висока питома вага осіб старших вікових груп і значно менша – дітей. Про суттєве постаріння населення регіону в наслідок зменшення народжуваності та змін вікової структури свідчить і показник середнього віку населення з 35,6 років у 1990 році до 40,7 років у 2016 році.

Співвідношення між чоловіками та жінками коливається в залежності від вікових груп:

від 0 до 14 років – більша частка чоловічого населення;

15-64 років – зростає частка жіночого населення;

старше 65 років – значно більша частка жіночого населення.

Отже, в Миколаївській області простежується європейська і загальноукраїнська статистика переважання жінок у статеві-віковій системі. Аналіз вікової структури постійного населення області свідчить про її погіршення та встановлення регресивного типу.

3.6 Демографічне навантаження

Демографічне навантаження області характеризується кількісною віковою структурою населення, яка показує навантаження на суспільство населенням непрацездатного віку.

Вікова структура Миколаївської області визначає демографічне навантаження на працездатне населення, яке поступово зростає. На 1000 осіб у віці 15-64 років у 2016 році припадає 447 осіб у віці до 14 і старше 65 років.

На 1 січня 2018 року загальне демографічне навантаження на 1000 осіб у віці 15-64 років становило 229 осіб віком до 14 років та 236 осіб віком 65 років і старше.

Протягом 2008-2010 років спостерігалось поступове зменшення демографічного навантаження на осіб працездатного віку (15-64 років) дітьми та особами похилого віку з 416 до 407, а з 2011 року демографічне навантаження зростає, як за рахунок навантаження особами у віці до 14 років, так і особами у віці 65 років і старше, з 409 у 2011 році до 465 у 2017 році.

Серед міст обласного значення найменше демографічне навантаження на 1 січня 2018 року спостерігалось у м. Южноукраїнськ (508 на 1000 осіб постійного населення у віці 16-59 років), найбільше – у м. Вознесенськ (749 на 1000 осіб постійного населення у віці 16-59 років).

Серед районів області найбільше демографічне навантаження на 1 січня 2018 року зафіксовано у Миколаївському районі (722 на 1000 осіб постійного населення у віці 16 - 59 років).

Відбувається старіння нації не лише так би, мовити «зверху» (за рахунок збільшення людей похилого віку), так і «знизу» (через невеликі темпи народжуваності). Головною демографічною проблемою, яка притаманна Миколаївській області та й Україні взагалі є старіння населення. Старіння населення – це процес, який зумовлений

скороченням народжуваності та зростанням тривалості життя. У зв'язку з цим пенсійне забезпечення потрібно розглядати як одну з важливих складових фінансової системи.

3.7 Шлюби та розлучення у Миколаївській області

Вивчення шлюбно-сімейної структури населення є одним з найважливіших чинників, які впливають на формування демографічного розвитку. Також при вивченні демографічного розвитку області шлюб виступає важливим фактором для створення сім'ї, яка в подальшому матиме вплив на процеси народжуваності. Крім того, останнє відіграє вирішальну роль у механізмі взаємодії шлюбно-сімейних процесів та соціально-економічних умов життя. Адже необхідність суспільства та загальний попит на певні форми шлюбу та сім'ї значною мірою залежать від загального рівня соціально-економічного та культурного розвитку суспільства.

При формуванні шлюбно-сімейного складу населення регіону важливе значення шлюбу, оскільки шлюб є необхідною умовою створення сім'ї. Шлюбність – процес утворення шлюбних пар в населенні. При цьому враховуються як перші, так і повторні шлюби. До головних чинників, які впливають на цей процес, належать насамперед економічні й соціальні. Також на цей процес впливають їх наслідки і прояви за відносно сталого розвитку культурних впливів. Йдеться, насамперед, про зміну статево-вікових пропорцій, які є важливою передумовою для вибору шлюбної пари і від яких залежить кон'юнктура «шлюбного ринку» [79].

У Миколаївській області кількість зареєстрованих за рік шлюбів упродовж останніх 10 років скоротилася. Це є несприятливим демографічним показником. В 2018 році число шлюбів на 1000 чоловік населення знизилась до 8, в той час як наприкінці 80-х років цей показник

досягав 11-12 %. Натомість збільшилась кількість розлучень до 4 %, тобто розлучується кожний другий шлюб від числа зареєстрованих.

В умовах воєнного стану особливий порядок реєстрації шлюбу передбачений для військовослужбовців, працівників поліції, нацгвардійців, представників інших військових формувань, які утворені відповідно до законодавства України, працівників закладів охорони здоров'я. Врегульовано порядок реєстрації шлюбу відділами ДРАЦС за заявою, поданою особисто одним із наречених без особистої присутності іншого нареченого. Очевидно, що таке рішення є реакцією на ту небезпеку, в якій перебуває кожен, хто знаходиться зараз на території України.

3.8 Національний і мовний склад, місце народження і громадянство населення Миколаївської області

Геодемографічна характеристика населення області буде неповною без урахування національного і мовного складу, місця народження і громадянства населення, щоправда за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року [16].

Особливістю національного складу населення області є його багатонаціональність та переважна більшість українців.

На момент перепису на території області проживало більше ста національностей і народностей. Основне населення області – українці, кількість яких становила 1034,4 тис. осіб, або 81,9% від всього населення області. Найбільшими за кількістю, крім українців, були росіяни – 177,5 тис. осіб, молдовани – 13,2 тис., білоруси – 8,4 тис., болгари – 5,6 тис., вірмени – 4,3 тис., євреї – 3,3 тис., корейці – 1,8 тис., азербайджанці – 1,5 тис., цигани – 1,4 тис., поляки та татари – по 1,3 тис., німці – 1,2 тис. осіб.

За міжпереписний період (1989 – 2001 роки) значно зменшилась кількість найбільш численних національностей: євреїв – у 3,7 разу,

білорусів – на 42,2%, поляків - на 34,1%, росіян - на 31,2%, молдован – на 21%, болгар – на 20,5%. Також зменшилась чисельність татар на 17,5%, гагаузів – на 12,6%, німців – на 11,1%. Зменшення відбулося в основному під час переселення людей цих національностей на свою етнічну батьківщину в роки розпаду Радянського Союзу. На фоні загального зменшення кількості населення області число українців зросло на 30,9 тис. осіб, або на 3,1%. Поряд із цим зросла кількість корейців на 1,1 тис. осіб (у 2,8 разу), вірмен на 2,5 тис. (у 2,4 разу), азербайджанців на 0,6 тис. осіб (у 1,6 разу).

До найбільш численних національностей відносяться національності, які становлять 98% загальної кількості населення. У Миколаївській області до найбільш численних національностей увійшли українці, росіяни, молдовани, білоруси, болгар. В районах та містах перелік найбільш численних національностей може відрізнитися від обласного.

Українську мову вважали рідною 69,2% населення області, що на 5,0 відсоткового пункту більше, ніж за даними перепису 1989 року. Вважали рідною мовою мову своєї національності 82,2% українців, 93,7% росіян, 97,4% турків, 67,2% курдів, 57,5% азербайджанців, 56,9% вірмен, 51,2% чеченців, 50,0% таджиків, а також майже по 40% циганів, грузинів, гагаузів, угорців.

Станом на 5 грудня 2001 року 539,9 тис. осіб, або 42,7% від всього населення області, проживало на території Миколаївської області не з народження. 87,4% населення області народилось на території України, з них 69,6% – на території області. На території інших держав народилось 12,5% жителів області, з них 11,8% – на території держав СНД, 0,6% – на території Європи. Безперервно з дня народження у м. Миколаєві проживало 302,6 тис. осіб, що становить 59,4% до всього населення міста.

Станом на 5 грудня 2001 року серед всього населення Миколаївської області (1262,9 тис. осіб) – проживало 6,6 тис. (0,5 %)

громадян інших держав. Найбільше іноземних громадян у віковій групі 30-39 років – 1,5 тис. осіб (22,4%).

3.9 Трудовий потенціал і зайнятість населення області

Упродовж останніх років у Миколаївській області відбулося значне нарощування економічного потенціалу, що дозволило Миколаївщині увійти до десятки найбільш економічно розвинених регіонів України. В області сконцентрувалися всі потенційно-привабливі умови розвитку комплексного транспортного вузла. З появою нових підприємств зріс і попит на висококваліфікованих працівників.

Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років має позитивну тенденцію до збільшення: за 2018 рік у порівнянні з 2017 роком збільшився з 56,8% до 58,1%, що перевищує середній показник по країні (57,1%). У 2016 році цей показник становив 57,5%, у 2015 році – 58,4%, 2014 році – 57,3%.

Рівень безробіття населення у віці 15-70 років (у відсотках до економічно активного населення відповідної вікової групи) має позитивну тенденцію до зменшення: 2018 року у порівнянні з 2017 роком знизився з 10,3% до 9,6%. Зазначений показник по країні за 2018 рік становив 8,8% (за 2016 рік – 9,7%; за 2015 рік – 8,9%; за 2014 рік – 9,1%).

Аналіз ринку праці у м. Миколаєві протягом останніх років свідчить про покращання ситуації в економіці і, відповідно, у сфері зайнятості населення. За сприяння районних центрів зайнятості здійснюється працевлаштування на вільні та новостворені робочі місця.

До серйозних ризиків ринку праці слід віднести диспропорції між професійно-кваліфікаційним складом безробітних громадян та вимогами роботодавців щодо фахової підготовки претендентів на вільні робочі місця та вакансії.

Сьогодні в області відчувається значний дефіцит будівельників, машиністів, монтажників, токарів, слюсарів, водіїв, працівників інженерних спеціальностей, а їх підготовка відстає від потреб.

Відтак головними проблемами зайнятості населення Миколаївської області залишаються: невідповідність професійно-кваліфікаційного рівня незайнятих громадян сучасним вимогам ринку праці; існування диспропорції між попитом на робочу силу і її пропозицією; застосування на підприємствах, установах та організаціях режиму неповного робочого дня, тижня; відсутність на державному рівні повноважень з питань легалізації зайнятості; неврахування створених робочих місць на підприємствах, які мають юридичну адресу за межами міста; застосування цивільно-правових договорів, які дозволяють уникнути сплати внесків до соціальних фондів та оподаткування заробітків; невизначення причини припинення права на зайняття підприємницькою діяльністю за умов порушення трудового законодавства в чинному законодавстві.

Основні напрямки політики у сфері оплати праці: забезпечення випереджаючого зростання вартості робочої сили порівняно з іншими складовими доходів населення, регулювання державою мінімальної заробітної плати для всіх секторів економіки, посилення державного впливу на нормування праці, упорядкування умов праці працівників бюджетної сфери.

Рівень зареєстрованого безробіття по області і по місту Миколаєву, який залишався на одному рівні з незначними коливаннями до війни, зараз значно виріс. Під час російсько-української війни в Україні запроваджено програми з надання компенсації роботодавцям за працевлаштування ВПО та програми надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу eРобота. Сьогодні, як ніколи дотепер, є потреба в робочих руках, особливо в тих громадах, де донедавна велися бойові дії: відновлення інфраструктури, розчищення залізничних колій,

будівництво оборонних споруд, озеленення територій, супровід громадян з інвалідністю тощо. З цією метою передбачено суспільно корисні і громадські роботи [70].

Створення робочих місць та подолання безробіття має важливе значення для поліпшення демографічної ситуації.

3.10 Погіршення демографічної ситуації внаслідок повномасштабної російсько-української війни та шляхи подолання демографічної кризи

Загострення демографічної ситуації в Україні в цілому, і в Миколаївській області зокрема, є наслідком зниження до критичної позначки коефіцієнта народжуваності, яка є однією з вирішальних у демографічній ситуації будь якої адміністративно-територіальної одиниці, країни або світу загалом. На сьогодні Україна перетнула межу незворотної ситуації зниження кількості народжуваності і переважання смертності, при якому відбувається руйнування умов відновлення населення, поліпшення демографічної ситуації.

Отже, потенціал відтворення народонаселення, який був накопичений попередніми поколіннями людей приблизився до критичного стану і в найближчі роки він уже не в змозі суттєво вплинути на покращення демографічної ситуації на Миколаївщині, що пов'язана із значною низкою факторів соціальних, біологічних, економічних, а з 24 лютого 2022 року ще й воєнно-політичних.

За даними, зібраними Одеською обласною організацією ВГО «Комітет виборців України» спільно з ГО «Агентство економічного розвитку», в рамках глобальної ініціативи «Трибунал для Путіна» про ймовірно скоєні міжнародні злочини за 7 місяців повномасштабної російсько-української війни, з 24 лютого по 24 вересня 2022 року було зафіксовано загалом 163 епізоди, пов'язані з людськими втратами чи

порушенням прав серед цивільного населення, зокрема задокументовано, що внаслідок переважно артилерійських (включно з РСЗВ з використанням касетних боєприпасів), авіа- та ракетних ударів загинуло щонайменше 155 людей та було поранено щонайменше 270 людей [75].

У Миколаївській області за досліджуваний період внаслідок переважно артилерійських обстрілів (включно з РСЗВ з використанням касетних боєприпасів), авіа- та ракетних ударів, мінування території було пошкоджено щонайменше 1678 об'єктів цивільної інфраструктури. Аналіз зібраної інформації дає підстави стверджувати, що мали місце загибель та поранення цивільних осіб, руйнування й пошкодження цивільних об'єктів – переважно житлових будівель, а також будівель освітньо-виховного, медичного та культурно-розважального призначення, об'єктів інфраструктури, інших невійськових об'єктів. Також проаналізована інформація дає підстави стверджувати, що, ймовірно, мали місце окремі факти насильницького зникнення, катування та згвалтування. Приблизно 53% епізодів зафіксовано на території міста Миколаєва, інші епізоди більшою частиною торкаються Миколаївського та Баштанського району [75].

Внаслідок ворожих обстрілів у деяких селах Миколаївської області руйнування досягають 70-90%, вони відновленню не підлягають. «У Миколаївській області до вторгнення російських окупантів було зосереджено потужний промисловий потенціал (суднобудування, виробництво газових турбін, глинозему, електроенергії), розвинений агропромисловий комплекс (соняшник, зерно, фрукти), розгалужена транспортна мережа, портове господарство, численні бази відпочинку. Ніхто не знає, що вціліє з усього цього багатства на той час, коли ми виженемо ворога зі своєї землі. Повернення наших територій — питання часу», – підкреслює начальник Миколаївської обласної військової адміністрації Віталій Кім [3].

За даними Миколаївської ОВА, всього з 24 лютого по 24 жовтня 2022 року російські збройні сили частково пошкодили або повністю знищили 8 тисяч 121 житловий будинок, вогневого ураження зазнали 12 тисяч 644 цивільні об'єкти. Окрім житлових будинків, до цього числа увійшли 89 медичних закладів, 380 медичних закладів, 183 заклади культури, 182 об'єкти промислових підприємств, 964 об'єкти газопостачання, 725 об'єктів електропостачання, 30 об'єктів водопостачання, 95 об'єктів теплопостачання та 1875 інших невійськових об'єктів. Тривають роботи з відновлення водо-, газо- та електропостачання у населених пунктах області, які постраждали внаслідок війни [31]. В листопаді 2022 року розпочато роботи з розмінування деокупованих територій.

Як зазначалося вище, чимало людей втратили роботу внаслідок знищення росіянами підприємств, порушення ланцюгів постачання та скорочення попиту. Незалежно від сценарію розвитку соціально-економічних процесів, у 2022 році в Україні очікується суттєве зростання рівня бідності [55].

У зв'язку з початком воєнних дій значна частина населення виїхала за межі Миколаївської області (кількість уточнюється). Високий рівень міграції за кордон. За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), яке проводилося з 3 по 18 травня 2022 року на замовлення CASE Україна, лише близько половини українців розглядають майбутнє своїх дітей чи онуків в Україні у разі, якщо зберігатиметься воєнна небезпека [13].

Отже демографічна ситуація в Миколаївській області і в цілому в Україні наразі дуже складна. Проаналізувавши її, можемо зробити висновки про те, що в країні поглибилась демографічна криза і стала більш некерована, що має негативні наслідки для наступних років розвитку держави, і спрогнозувати ситуацію на майбутнє стає все складніше.

Головні причини демографічної кризи в Україні:

- низька народжуваність, високий рівень смертності, що призводить до від'ємного природного приросту;
- російська збройна агресія проти України з 2014 року та повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року;
- низька тривалість життя українців, хоча загальносвітові тенденції показують підвищення тривалості чоловіків і жінок, однак в нас в зв'язку з тим, що в Україні переважають важкі умови життя і праці тенденції незмінні;
- погіршення якості життя населення (війна, низький рівень фінансування охорони здоров'я, освіти, соціальних умов);
- активні міграції за кордон.

Вирішення цих проблеми є першочерговим для України, адже ця ситуація становить загрозу майбутньому нашої держави.

Однією з найбільших небезпек для сучасної України є високий коефіцієнт смертності населення у працездатному віці. Ця складова природного приросту незмінно впливає на всю систему статево-вікової структури. Саме цей показник знижує трудовий і демографічний потенціал населення, поглиблює різницю між неактивним населенням і економічно активним населенням, між споживачами і виробниками.

Слабкістю поточної демографічної політики, яка безпосередньо стимулює народжуваність, є висока затратність і нерозроблена система заходів для підтримки сім'ї.

Отже, збереження життя і поліпшення здоров'я української нації є одним з пріоритетних завдань влади. Вже зараз потрібно використовувати всі можливості для підтримки населення, забезпечення життєдіяльності під час війни і створювати загальноукраїнську стратегію подолання складної демографічної ситуації, в якій будуть розписані всі

методологічні принципи її покращення після перемоги над рашистами. Всі важелі росту української нації та економіки повинні бути спрямовані на людину, її всебічний гармонійний розвиток та самовідтворення високої якості і достатньої кількості населення.

РОЗДІЛ IV

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

4.1 Аналіз навчальних програм з географії для закладів загальної середньої освіти

Географія – це єдиний навчальний предмет в ЗЗСО, який може допомогти учням навчитися всебічно моделювати, аналізувати і прогнозувати природні та соціально-політичні явища на трьох рівнях узагальнення: місцевому, регіональному і глобальному. Навчальний предмет гармонійно поєднує наскрізні змістовні міжпредметні знання, що є гарантією розвитку когнітивної сфери особистості, формування в учнів системи сучасних інтегрованих знань про планету Земля та її зв'язки з космосом, місце спільнот та людини зокрема в складній системі соціальних і природних і зв'язків, місце власної особистості в історико-географічному контексті.

Географія як навчальний предмет є не тільки джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування світогляду, національної самосвідомості, здатності до саморозвитку в умовах світових викликів і змін, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття вмінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому. Реалізація практичної спрямованості навчального предмета яскраво простежується під час вивчення шкільної географії.

Вперше учні знайомляться з основними відомостями про географію населення у 6 класі в рамках курсу «Загальна географія», де ця інформація подається під час вивчення трьох тем розділу «Планета людей»:

«Кількість і розміщення населення Землі», «Держави світу», «Вплив людини на природу». В ході вивчення цих тем діти мають змогу ознайомитись з особливостями розселення населення Землі, представниками людських рас, змінами у природному середовищі, які були викликані антропогенним впливом. Також учні дізнаються основні демографічні поняття та показники і перейдуть до знайомства з чисельністю населення світу та місцем України в ньому. Починаючи з цього моменту, тема даної магістерської роботи може почати використовуватись у шкільному курсі географії. Зокрема, розглядаючи загальні показники чисельності та динаміки населення за окремими регіонами України, можна буде зацентувати увагу на місці, яке займає Миколаївщина відносно інших областей за даними показниками. Також шестикласники навчаються характеризувати види господарської діяльності та її наслідки у своєму населеному пункті.

Поверхнєве знайомство з темою народонаселення продовжиться і в 7 класі, під час вивчення курсу «Географія материків та океанів». У даному курсі наприкінці вивчення кожного материка коротко буде розглядатись його населення. Також вивчаючи окремі країни, що розміщуються на тому чи іншому материку, буде підніматись питання їх демографічних особливостей. Однак на це виділяється досить мало часу, і регіональний аспект розселення населення на території України взагалі може не розглядатись.

Найбільш широко тема даної магістерської роботи представлена в програмі географії 8 класу. Питанням та проблемам, які стосуються населення України, тут присвячено найбільше часу, і їх можна розглянути досить детально навіть на регіональному рівні.

Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані у процесі вивчення шкільної географії, як під час опанування обов'язкового

компоненту державного освітнього стандарту, так і під час вивчення варіативної складової навчального плану.

Під час опанування обов'язкового компоненту державного освітнього стандарту ці матеріали можуть бути використані в процесі вивчення курсу 8 класу «Україна у світі: природа та населення» (8 клас), розділу «Населення України та світу», на уроках за темою «Демографічні процеси та статеві-віковий склад населення світу та України», та розділу «Природа та населення свого адміністративного регіону», на уроці за темою «Населення регіону. Кількість та структура населення», а також в процесі вивчення курсу 10 класу «Географія: регіони та країни», розділу «Загальні суспільно-географічні закономірності світу», на уроці за темою «Демографічні процеси у світосистемі», та розділу «Суспільна географія України», на уроці за темою «Населення України».

Наведені в даному дослідженні статистичні дані можуть використовуватися при виконанні практичних робіт з теми «Населення регіону»: як джерело точного фактичного матеріалу, що служить для конкретизації теоретичного положення; як самостійне джерело географічних знань, тобто як інформаційна база для узагальнення і виявлення географічних закономірностей; як основа для створення проблемної ситуації на уроці, організації частково-пошукової і дослідницької діяльності школярів, що сприяє розвитку пізнавальної активності учнів, їхньої самостійності в оцінці географічних фактів і явищ; для ознайомлення учнів із прийомами наукового пізнання - спостереженням, аналізом, узагальненням, систематизацією, які формують у них уявлення про методи і прийоми географічних досліджень.

Профільне і допрофільне навчання у сучасній школі впроваджується через таку форму освітньої діяльності як елективні курси (курси за вибором). Вони є новим механізмом актуалізації та індивідуалізації процесу навчання, засобом побудови індивідуальної

освітньої траєкторії (індивідуальних навчальних планів), оскільки безпосередньо пов'язані з вибором школярами змісту навчання в залежності від їх інтересів, здібностей, життєвих планів.

Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані у процесі вивчення курсу за вибором «Майбутнє мого краю у дзеркалі глобальних проблем» для учнів 10 (11) класів (автори Бочко М.І., Гільберг Т.Г.), зокрема під час вивчення демографічних проблем, а також у процесі вивчення курсу за вибором «Місто як урбоекосистема» для учнів 8-9 класів (автори Мирна Л.С., Віркун В.О., Калінська Н.Р., Бітюк М.Ю.) під час вивчення розділу «Місто як соціоекосистема».

Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані також і під час організації гурткової роботи, зокрема роботи гуртка «Географічне краєзнавство» (автори Копилець Є.В., Омельченко Д.Г.) під час вивчення тем «Взаємопов'язаність природи, населення і господарства. Геоекологічна ситуація у краї» та «Населення та господарство краю. Екологічні проблеми природокористування та охорона природи».

4.2 Моделювання уроків вивчення геодемографічних питань на краєзнавчих засадах

У сучасній дидактиці географії моделі навчання географії представляють як динамічні дидактичні структури, спрямовані на організацію навчальної діяльності учнів та побудовані на основі поєднання дидактичних інструментів (методи, методичні прийоми, засоби і форми організації й проведення зазначеної діяльності) [59]. У такий спосіб ці моделі доцільно розглядати як визначені конструктивні блоки, застосування й комбінування яких дає вчителям змогу формувати власну педагогічну технологічну карту й конструювати урок географії з урахуванням вікових, психологічних, індивідуальних особливостей

учнів, із метою побудови компетентнісно орієнтованого освітнього процесу.

Під час вивчення геодемографічних питань учителям необхідно зробити особливий наголос на опанування учнями термінологією, яка буде тим краще засвоюватися ними, чим більше вчитель буде знаходити різні способи мотивації, умотивованого введення понять, спиратися на життєвий досвід учнів та різні проблемні ситуації, дбати щодо створення емоційно стимулюючого навчального середовища, позитивної емоційної налаштованості до навчально-пізнавальної діяльності. Поряд із традиційними методами вивчення термінів (вербальні та наочні, робота з підручником та словником) слід частіше вдаватися до інноваційних, спрямованих на глибоке розуміння сутності понять і термінів та вміння їх застосовувати для розв'язання навчальних завдань різного ступеня складності. Успішне опанування термінологією учнями потребує застосування сучасних технологій – інтерактивних, інформаційних, ігрових.

Вивчення геодемографічних питань на краєзнавчих засадах в курсі шкільної географії сприяє національно-патріотичному вихованню. Переосмислення подій та процесів, що відбуваються, відкриває для вчителя нові можливості для організації освітнього процесу. Так, під час вивчення теми «Прояв глобальних проблем на території України. Проблема війни і миру. Проблема тероризму» курсу «Україна і світове господарство» в 9 класі (розділ V. Глобальні проблеми людства) варто зосередити увагу учнів на тому, що Україна у 2014 та 2022 роках стала об'єктом збройної агресії з боку Російської Федерації. Перемога у війні стала першочерговою справою для всіх українців, підтвердженням цьому є героїчні вчинки патріотів України – військових, представників територіальної оборони. Доцільно обговорити з учням подвиг, масовий героїзм та стійкість громадян, виявлених у захисті міст Бучі, Волновахи, Гостомеля, Ірпеня, Києва, Маріуполя, Миколаєва, Охтирки, Сум,

Тростянця, Харкова, Чернігова. Акцентувати увагу на Укази Президента України від 06 березня 2022 року № 111/2022 та від 24 березня 2022 року № 164/2022 про присвоєння почесного звання «Місто-герой України» містам Бучі, Волновахи, Гостомеля, Ірпеня, Києва, Маріуполя, Миколаєва, Охтирки, Харкова, Чернігова.

Під час вивчення теми «Україна в геополітичному вимірі» курсу «Географія: регіони та країни» 10 клас (розділ VI. «Україна в міжнародному просторі») та теми «Українська держава» курсу «Географічний простір Землі» в 11 класі (розділ IV «Суспільна географія України») учителю доречно акцентувати увагу учнів на те, що в умовах сучасної геополітичної ситуації, що склалася в Європі (широкомасштабна військова агресія Російської Федерації проти України) пріоритетними напрямками зовнішньої політики України є партнерство з Європейським Союзом і США. Зокрема, з ЄС – з огляду на те, що Україною законодавчо визначений євроінтеграційний курс, який залишається незмінним, із США – урахуваючи роль країни, що вона відіграє в глобальних політико-економічних процесах та зміцненні обороноздатності України, її Збройних Сил, мобілізації світової спільноти на захист суверенітету й територіальної цілісності нашої держави. Ураховуючи, що головною загрозою національній державності та суверенітету України є війна, розв'язана Російською Федерацією, варто не залишати поза увагою учнів партнерство нашої держави з НАТО.

Високий рівень свідомості учнів, їх духовність є основою майбутнього відновлення зруйнованої інфраструктури України, її економічного розвитку.

Розробки уроків географії для 8 класу з використанням матеріалів кваліфікаційної роботи додаються (додатки Б - Д).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило одержати такі результати:

1. В умовах інтеграції освіти і науки України в європейський простір орієнтиром для розвитку вітчизняної шкільної географії є визнані на міжнародному рівні принципи, критерії та практичні рекомендації з розвитку географічної освіти. Існуючі міжнародні документи в сфері географічної освіти мають бути враховані в процесі трансформації географічної освіти в Україні.
2. Формування в учнів предметної географічної компетентності на тлі уточнення і поглиблення загальногеографічних знань, умінь і навичок, формування власної системи наукових суджень та ціннісних орієнтирів відбувається під час вивчення географії країни проживання. Вивчення учнями різноманітних географічних явищ, процесів, феноменів, закономірностей на рівні місця проживання (локальний рівень) та України (регіональний рівень) дозволяє зрозуміти їхню динаміку і створює умови для їх критичного і обґрунтованого аналізу і порівняння.
3. Актуалізується необхідність вирішення проблем, що постали сьогодні перед географічною освітою, а саме оптимізації її змістового наповнення, оновлення географічної складової державних освітніх стандартів та навчальних програм, посилення методичного забезпечення закладів загальної середньої освіти. Своєрідним чинником оновлення її змісту має стати методика географії, завдяки якій процес навчання доповниться як інноваціями, так і переосмисленим досвідом воєнно-політичних подій.
4. Аналіз суспільно-географічних підходів вітчизняної та зарубіжної географічної науки щодо особливостей демографічного розвитку

показав, що на сьогодні дане питання є особливо актуальним та знаходиться у колі зору науковців, зокрема В. Яворської, К. Сегіди, Л. Немець та ін. На нашу думку, демографічний розвиток – це складова соціально-економічного розвитку, яка показує зміни якісних і кількісних демографічних показників протягом певного часу на території держави або окремого регіону.

5. Необхідна підготовка учнів до вивчення геодемографічних процесів у шкільній географії з метою їх свідомого залучення в майбутньому до процесу формування та реалізації регіональної державної політики та прийняття державних рішень.
6. Демографічний стан Миколаївської області в загальнонаціональному вимірі вважається кризовим. Він зумовлений погіршенням майже усіх демографічних процесів, особливо за воєнний час. Для подолання демографічної кризи необхідна розробка та реалізація довгострокових заходів. До основних заходів подолання цієї кризи відносимо: перемога у війні з РФ, оптимізація соціальної інфраструктури, створення більшої кількості робочих місць, організація підтримки молодих сімей, які в свою чергу будуть сприяти постійному відновленню кількості населення. Всі ці заходи треба проводити на загальнонаціональному рівні, адже демографічна криза характерна не тільки для нашої області, а для України взагалі.
7. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані в закладах загальної середньої освіти в процесі вивчення шкільної географії, передусім курсів «Україна у світі: природа та населення» (8 клас) та «Географія: регіони та країни» (10 клас), а також курсів за вибором «Місто як урбоєкосистема» для учнів 8-9 класів, «Майбутнього краю у дзеркалі глобальних проблем» для учнів 10 (11) класів та під час організації роботи гуртка «Географічне краєзнавство».
8. Під час вивчення геодемографічних питань учителям необхідно зробити особливий наголос на опанування учнями термінологією, яка

буде тим краще засвоюватися ними, чим більше вчитель буде знаходити різні способи мотивації, умотивованого введення понять, спиратися на життєвий досвід учнів та різні проблемні ситуації, дбати щодо створення емоційно стимулюючого навчального середовища, позитивної емоційної налаштованості до навчально-пізнавальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анісімова Г. М., Влах М. Р., Максимова Є. М. Географія населення в навчальних планах і програмах вищої та середньої шкіл // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Тези доп. І Всеукр. семінару з геогр. населення. – Луцьк. – 1993. – С. 64-69.
2. Антипова О. Й. Про оволодіння поняттями народонаселення учнями середньої школи // Методика викладання географії: Респ. наук.-метод. збірник. – Вип. 4. – К.: Радянська школа. – 1971. – С. 12-16.
3. Бесперстова О. Віталій Кім: «Головна проблема для наших фермерів зараз – низька ціна та ризики знищення врожаю» // Факти. 04.07.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.ua/403449-vitalij-kim-glavnaya-problema-dlya-nashih-fermerov-sejchas-nizkaya-cena-i-riski-unichtozheniya-urozhaya?fbclid=IwAR2aFLd2hh93W9Bc5-TRc6Y2iA8HFn09or-iTucCYp-4AXkW0mdEYinMU4Q>
4. Білецький М. І., Мальська М. П., Стецький В. В. Методичні підходи до тестування з географії населення у вищій та середній школах // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Тези доп. І Всеукр. семінару з геогр. населення. – Луцьк. – 1993. – С. 76-83.
5. Бітюк М., Віркун В., Гварадзе Л., Мирна Л. Місто як урбоєкосистема / Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга", 2010. – С. 57-61
6. Бойко В. М. та ін. Географія: підруч. для 8 кл. закл. заг. середньої освіти / В. М. Бойко, І. Л. Дітчук, Л. Б. Заставецька. – К.: Перун, 2021. – 296 с.
7. Бочко І., Бочко М., Гільберг Т. Майбутнє мого краю у дзеркалі глобальних проблем / Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга", 2010. – С. 28-31

8. Булава Л. М. Географія: підручн. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / Л. М. Булава. – Х.: Вид-во «Ранок», 2016. – 208 с.
9. Географічне краєзнавство // Програми гуртків. Туристсько-краєзнавчий напрям. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/navchalni-programi/turistsko-krayeznavchiy-napryam/>
10. Географічний атлас Миколаївської області (серія «Моя мала Батьківщина»). – К.: Мапа, 2017. – 20 с.
11. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б., Совенко В.В. Географія: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти / Т. Г. Гільберг, Л. Б. Паламарчук, В. В. Совенко. – Київ: Грамота, 2019. – 271 с.
12. Гільберг Т. Ш. Роль елективних курсів (курсів за вибором) в організації допрофільної підготовки і профільного навчання / Т. Ш. Гільберг // Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 5. – С. 15–18.
13. Гордійчук Д. Лише половина українців бачить майбутнє своїх дітей в Україні, якщо буде загроза війни // Українська правда 9 червня 2022. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/687980/>
14. Гудзеляк І. І. Географія населення: навч. посіб.: наук. ред. О. І. Шаблій. – Львів: нац. ун-т ім. І. Франка, 2008. – 232 с.
15. Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mk.ukrstat.gov.ua/stat_inf/oblast/nasel/nasel.htm
16. Демографічна та соціальна статистика / Перепис 2001 року / Національний склад, громадянство. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/perepis/2001/z06.htm>
17. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

18. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
19. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджено постановою КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>
20. Децентралізація / Нові райони: карти + склад [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/12639>
21. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 479 с.
22. Довбня С.Б., Гулик Т.В., Кербікова А.С. Демографія: навч. посіб. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2016. – 201 с.
23. Довгань Г. Д. Географія: підруч. для 8 кл. закл. заг. середньої освіти / Г. Д. Довгань, О. Г. Стадник. – 2-ге вид., перероб. – Харків: Вид-во «Ранок», 2021. – 272 с.
24. Жупанський Я., Джаман В. До питання структури спецкурсу “Географія населення України” // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Тези доп. І Всеукр. семінару з геогр. населення. – Луцьк. – 1993. – С. 71-72.
25. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року №2145-VIII. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
26. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року №463-IX. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
27. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України: навч. пос. – Тернопіль, 2001. – 147 с.

28. Зміни, що вносяться до постанов Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. [№ 753](#) і від 20 березня 2013 р. [№ 175](#). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 716 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-2022-%D0%BF#Text>
29. Кобернік С. Г. Географія: підручник для 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко. – Київ: Літера ЛТД, 2016. – 304 с.
30. Концепція географічної освіти в основній школі. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки; [за заг. ред. авт.: О. М. Топузов, О. Ф. Надтока]. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 30 с.
31. Коханчук А. У Миколаївській області російські війська знищили або пошкодили понад 8 тисяч житлових будинків // Никвести. 4 листопада 2022. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nikvesti.com/ua/news/public/258644>
32. Мальчикова Д.С., Мезенцев К.В. Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу // Український географічний журнал 2022 (1). – С. 53-63. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-1-2022_53-63.pdf
33. Мельник І. Г. Формування в учнів понятійно-термінологічного апарату географії населення / І. Г. Мельник, О. І. Деканенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. – 2018. – Вип. 9. – С. 265-273. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ksuhsgs_2018_9_40
34. Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. Методологія географічної науки : навч. посібник. – К.: Заповіт, 1997. – 333 с.
35. Навчальна програма «Географія» для 6-9 класів закладів загальної середньої освіти, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698. [Електронний ресурс]. — Режим

доступу:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf>

36. Навчальна програма «Географія» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень), затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
37. Навчальна програма «Географія» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарт), затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>
38. Надтока О. Ф. Дуалізм шкільної географії – одне з перспективних джерел удосконалення освітніх стандартів / О. Ф. Надтока // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. пр. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – Вип. 33. – С. 383–369
39. Населення Миколаївської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cutt.ly/OZLGMwi>
40. Населення України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua>
41. Національний Атлас України – офіційне державне видання. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://atlas.igu.org.ua/>
42. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л. М. Немець, К. Ю Сегіда, К. А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.

43. Немець Л. М., Сегіда К. Ю. Системний підхід до суспільно-географічного дослідження населення регіону // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: збірник наукових праць. Випуск 9. – К.: Інститут передових технологій, 2009. – С. 180-184.
44. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
45. Олійник Я., Степаненко А. Географічний простір як дослідницька парадигма в економічній і соціальній географії // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 2(1). – С. 5-27.
46. Основи соціальної географії : навчальний посібник / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, Н. В. Гусєва. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 235 с.
47. Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш. Географія: підручн. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова. — К.: Генеза, 2016. – 272 с.
48. Пилипенко І. О. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
49. Підгорний А.З., Самоєнкова О.В., Ольвінська Ю.О., Вітковська К.В. Соціально-демографічна статистика. – Одеса : ФОП Гуляєва В.М., 2016. – 424 с.
50. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник. –К.: Вища школа, 1994. – 156 с.
51. План заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки. Затверджено розпорядженням КМУ від 23 січня 2019 р.

- № 77-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-novogo-etapu-reformuvannya-miscevogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoyi-organizaciyi-vladi-v-ukrayini-na-20192021-roki>
52. Прибиткова І. М. Основи демографії. – Київ: АртЕк, 1995. – 128 с.
53. Про область / Миколаївська обласна рада [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mk-oblrada.gov.ua/pro-oblast>
54. Про утворення та ліквідацію районів. Постанова КМУ від 17.07.2020 №807-ІХ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
55. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.idss.org.ua/public>
56. Пронь Т. М. Міграційний чинник у формуванні поліетнічного складу населення Миколаївської та Херсонської областей (60–80-ті роки ХХ ст.)// Наукові праці: Науковий журнал. – 2004, Вип. 19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Npchdu/History/2004_19/19–22.pdf
57. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) "Про основні компетенції для навчання протягом усього життя" від 18 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text
58. Руденко Л. Г. Національний атлас України: блок карт «Населення та людський розвиток» / Л. Г. Руденко, А. І. Бочковська // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 4-12

59. Самойленко В. М. Дидактика географії: [монографія] (електронна версія) / [В. М. Самойленко, О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна та ін.]. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – CD (40 Мб). – 570 с.
60. Сегіда К. Деякі питання уточнення поняттєво-термінологічного апарату суспільної географії // Часопис соціально-економічної географії, 2010. Вип.8 (1). – С. 146-150.
61. Сегіда К. Ю. Методичні основи аналізу розселення населення регіону / К. Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2013. – Вип. 18. – С. 150-155. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbgo_2013_18_44
62. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми // Часопис соціально-економічної географії, 2010. Вип. 9(2). – С. 185-191.
63. Сегіда К. Ю. Структура показників для суспільно-географічного дослідження демографічного розвитку / К. Ю. Сегіда, Л. М. Немець // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 14. – с. 93 – 94
64. Сегіда К. Ю. Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): дис. ...канд. геогр. наук: 11.00.02. – Харків, 2011. – 256 с.
65. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
66. Сім'я і діти: результати спеціального соціально-демографічного дослідження // Український соціум. 2008. № 4. – С. 52-28.
67. Соціальна географія: підручник / за редакцією Л. Немець, К. Мезенцева. –Київ: Фенікс, 2019. – 304 с.
68. Соціально-економічне становище Миколаївської області у січні – жовтні 2021 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mk.ukrstat.gov.ua/infograf/bul_10_2021.pdf

69. Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2027 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-mykolayivskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku/>
70. Суспільно корисні/ громадські роботи - у чому різниця? // Державна служба зайнятості. 06.07.2022. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/suspilno-korysni-gromadski-roboty-u-chomu-riznytsya-0>
71. Терещ В. М. Роль народжуваності у відтворенні населення України // Демографія та соціальна економіка. 2010. № 1(13). – С. 131-137.
72. Топузов О.М. Географія: Україна у світі: природа, населення: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Л. А. Покась. – К.: УОВЦ «Оріон», 2016. – 224 с.
73. Топузов О. М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: монографія. / О. М. Топузов. К.: Фенікс, 2007. – 304 с.
74. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
75. Узагальнення подій, які відбулися у Миколаївській області протягом 7 місяців повномасштабної російсько-української війни: 24 лютого – 24 вересня 2022 року // Українська Гельсінська спілка з прав людини. 02.10.2022. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/uzahalnennia-podiy-iaki-vidbulysia-u-mykolaiivskiy-oblasti-protiahom-7-misiatsiv-povnomasshtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-veresnia-2022-ro-ku/>

76. Фащевський М. І. Методологічні аспекти дослідження географії населення / М. І. Фащевський // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 58-62.
77. Феленчак Ю. Б. Ризики демографічних втрат регіону: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.07 / Ю. Б. Феленчак. – Львів: Б.В., 2010. – 20 с.
78. Фоменко В. Г. Геодемографічна ситуація і системи розселення Придністровського регіону Республіки Молдова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / В.Г. Фоменко. – Одеса, 2000. – 20 с.
79. Хомра А. У. Воспроизводство населения (территориально-организационный аспект), АН УССР. Ин-т экономики; отв. ред. В. С. Стешенко. – Киев: Наук. думка, 1990. – 176 с.
80. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: Підручник / О. І. Шаблій – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
81. Шевчук Л. Т. Соціальна географія: Навчальний посібник / Л. Т. Шевчук. – К.: Знання, 2007. – 349 с.
82. Шевчук П. Є. Закономірності формування статево-вікової структури населення України / П. Є. Шевчук, Г. Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 39-47.
83. Шевчук П. Є. Стратегічні пріоритети подолання демографічної кризи в Україні / П. Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 47-55.
84. Яворська В. В. Вікова структура населення як провідний чинник геодемографічного процесу / В. В. Яворська, С. Б. Куделіна // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – С. 266-271.

85. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічна ситуація в регіоні Українського Причорномор'я: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня 175 канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / В. В. Яворська. – Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова – Одеса, 2003. – 20 с.
86. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія / В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.
87. Яворська В. Основні етапи формування геодемографії // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Вип. 46. – С. 363-371.
88. Яворська В.В. Формування геодемографії як сучасного напрямку географії населення // Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2013. Т. 18, вип. 1(17). – С. 254-261.
89. International Charter on Geographical Education. (2016). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.igu-cge.org/2016-charter/>

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА
ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Пастушков Дмитро Юрійович,
учасник освітнього процесу Херсонського державного університету,
УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна
етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності

ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

Дмитро Пастушков

(дата)(підпис)(ім'я, прізвище)

Додаток Б

Тема: Кількість і зміна населення в світі та Україні. Чинники, що впливають на кількість населення. Дослідження П.Чубинського

Мета: формувати в учнів систему знань про кількість населення світу та України; навчити визначати показники народжуваності, смертності, природного руху населення та їх вплив на зміну чисельності; аналізувати демографічні процеси в різних регіонах світу та України; формувати навички роботи зі статистичними показниками, креслити та аналізувати графіки зміни кількості населення в часі; стимулювати активну пізнавальну діяльність, інтерес до вивчення географії населення і демографії; виховувати аналітичні здібності та комунікабельність у спілкуванні з різними верствами населення.

Обладнання: атлас, карти природного приросту населення світу та України, політична карта світу, карта адміністративно-територіального устрою України; статистичні показники кількості і природного приросту населення світу та України, портрети видатних вчених-демографів.

Тип уроку: урок відкриття і засвоєння нових знань.

Очікувані результати: учні навчаться:

- називати кількість населення світу, найбільших за його кількістю країн та України;
- показувати на карті країни і області України з найбільшою і найменшою кількістю населення;
- визначати чинники, що впливають на зміну чисельності населення;
- пояснювати динаміку чисельності населення світу та України;
- використовувати поняття «природний рух населення», «демографічний вибух», «демографічна криза»;
- розуміти основні принципи проведення демографічної політики в різних країнах світу.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

Привітання. Налаштування учнів на успіх.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ

Методичний прийом «Бесіда»

- Пригадайте, на які дві галузі поділяється географічна наука.
- Укажіть об'єкт вивчення економічної і соціальної географії. Які методи географічних досліджень доцільно використовувати під час вивчення населення?
- Чи для цього необхідні знання про особливості розміщення різних груп населення?

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Методичний прийом «Nota bene» (замітка на полях)

Наука, яка вивчає закономірності і просторові особливості формування та розвитку сучасного складу населення та його поселення в різних соціальних, економічних, історичних та природних умовах, називається географією населення. Вона є частиною економічної і соціальної географії. Предметом її вивчення є дослідження географічних відмінностей складу, відтворення населення, його територіальне розміщення та переміщення, трудові ресурси та їх використання, відмінності в культурі, побуті, звичаях, обрядах, населені пункти та їхні територіальні системи.

Це й буде предметом нашого вивчення.

Наука про закономірності відтворення населення називається демографією. Вона вивчає закономірності і соціальну зумовленість народжуваності, смертності, шлюбності і припинення шлюбу, міграції, зайнятості, вікову структуру населення, його статевий склад.

Географія населення і демографія тісно пов'язані між собою, а також з етнографією, соціологією, економікою, містобудуванням, районним плануванням.

Короткий екскурс в історію науки демографії з демонструванням портретів видатних вчених-географів

-Першою умовою для забезпечення існування держави є сукупність громадян; виникає питання, яка має бути їхня кількість, які вони повинні мати природні якості.

Питання щодо чисельності населення та його зміни непокоїли ще давніх греків. Але як безпосередньо наука, демографія веде свій початок із січня 1662 року, коли в Лондоні вийшла у світ книга англійського купця і капітана, вченого-самоучки Джона Граунта. Вона мала назву «Природні і політичні спостереження над списками померлих». У ХІХ ст. з'явилась і назва науки, яку дав їй бельгійський вчений Алтай Гійяр (1799-1876).

Що вам відомо про Павла Платоновича Чубинського?

- Павло Платонович Чубинський відомий як неперевершений народознавець, збирач духовних скарбів українського народу, як економіст, поет, автор слів Державного Гімну України. Його «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» і сьогодні не втратили своєї науковості й актуальності. Під час цієї експедиції було охоплено дослідженнями 56 повітів. Зібрано величезний обсяг матеріалів: записано близько 4 тис. обрядових пісень, весіль описано ним більш як у 20 місцях, казок — близько 300. За програмою говорів він зробив записів більш як у 60 місцях, із книг волосних судів ним відібрано близько 1000 рішень. Майже повсюди робили записи про зарплатню, яку отримували українські люди, про їхні характерні заняття, урожайність, про вплив селянської реформи на економічний побут народу, про торгівлю лісом, тютюнництво, шовківництво, виноробство тощо.

Сучасні демографічні дослідження в Україні здійснюються, зокрема, Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи Національної академії наук України.

Методичний прийом «Час підручника»

За допомогою підручника визначте чисельність населення світу та його динаміку (зміни).

Методичний прийом «Nota bene» (замітка на полях)

Демографічний вибух — різке зростання кількості населення, коли народжуваність перевищує смертність.

Поясніть, які, на вашу думку, виникають соціальні проблеми (незадоволені повністю або частково потреби людей) у бідних країнах світу, пов'язані із демографічним вибухом.

Методичний прийом «Географічний практикум»

Визначте, з яким за кількістю населення містом України ви б зіставили зростання чисельності населення світу протягом однієї доби.

Методичний прийом «Географічне дослідження»

Робота зі статистичними показниками. Ознайомтеся із даними чисельності населення України протягом 1990-2015 рр. на сайті Державної служби статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/> у розділі статистична інформація (населення та міграція). Станом на 1 січня 2015 р., за даними Кримстату, в Криму проживало 1895915 осіб.

Побудуйте графік «Динаміка чисельності населення України протягом 1990-2015 рр.».

Чому, на вашу думку, кількість населення нашої держави зменшується, адже в другій половині ХХ ст. вона зростала?

Методичний прийом «Географічне дослідження»

Протягом якого періоду п'ятирічки чисельність населення України зменшилась найбільше? Чи можна пов'язати між собою тенденції зменшення / зростання чисельності населення із ситуацією в економіці країни відповідно до кризи / пожвавлення (піднесення)?

На сайті Укрстату в тому самому самому розділі знайдіть інформацію про чисельність населення областей України на час, найближчий до поточного. Запишіть у зошит по три області з найбільшою і найменшою кількістю жителів.

Методичний прийом «Проблемне питання»

За дослідженнями вітчизняних демографів гіпотетичні втрати населення від соціальних катастроф протягом 1897-2013 рр. на території, що відповідає сучасній українській державі, становлять 27,7 млн осіб. Обчисліть гіпотетичну чисельність населення нашої держави. Як ви розумієте термін «гіпотетичний»? Про які соціальні катастрофи йдеться?

Методичний прийом «Час підручника»

Визначення термінів «природний рух населення», «природний приріст населення», одиниця вимірювання показника природного приросту населення.

Методичний прийом «Проблемне питання»

Чому важливо визначати показник природного приросту населення у відносному значенні? Прокоментуйте наступні факти абсолютного значення показника природного приросту: у кожній з двох країн з кількістю населення у 250 млн і 25 млн природний приріст становив 50 тисяч.

За показником природного приросту населення визначаємо стан демографічної ситуації.

Методичний прийом «Географічне дослідження»

Робота зі статистичними показниками. На сайті Укрстату, досліджуючи підрозділ «природний рух населення», визначте динаміку показника природного приросту населення у 2000-х рр. та області України з позитивним і найбільшим негативним показниками природного приросту населення 2014 р., з'ясуйте, наскільки відрізняються коефіцієнти народжуваності і смертності в цих областях. Чи можна визначити певні територіальні закономірності щодо показника природного приросту населення?

Методичний прийом «Географічна лабораторія» - Практична робота №11. «Обчислення показників природного та механічного руху населення в різних регіонах України».

Обчислення показників природного та механічного руху населення в різних регіонах України.

Задача 1

У м. Миколаєві Миколаївській області станом на 1 січня 2017 р. проживало 490,8 тис. осіб. Коефіцієнт природного приросту становив — 5%. Визначте, на скільки змінилася чисельність населення обласного центру за рік за рахунок цього показника.

Розв'язок:

$$490800 - 1000$$

$$X - 5$$

$$X = 490800 \times 5 : 1000 = 2454$$

Відповідь: населення м. Миколаєва зменшилося на 2454 особи.

Задача 2

У місті Києві 2014 р. народилася 34821 дитина, померло 29992 людей. Обчисліть коефіцієнт природного приросту населення в місті. Станом на 1 січня 2014 р. в столиці України проживали 2868700 людей.

Розв'язок:

$$34821 - 29992 = 4829$$

$$2868700 - 1000$$

$$4829 - X$$

$$X = 4829 \times 1000 : 2868700 = 1,68\%$$

Відповідь: коефіцієнт природного приросту населення в Києві становив 1,68%.

Методичний прийом «Проблемне питання»

- Який показник необхідно враховувати, обчислюючи зміну чисельності населення країни або регіону?
- Назвіть найбільш дієві, на вашу думку, заходи у проведенні демографічної політики в Україні.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Методичний прийом «Картографічний практикум»

Покажіть на політичній карті світу 5 країн з найбільшою кількістю жителів. Покажіть на карті адміністративно-територіального устрою України 3 області з найбільшою кількістю жителів. Покажіть на карті адміністративно-територіального устрою України регіони з найгіршою демографічною ситуацією.

Методичний прийом «Мандрівка в Інтернет»

Учням пропонується самостійно знайти в мережі Інтернет інформацію про основні напрямки наукової діяльності Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи Національної академії наук України, <http://www.idss.org.ua/about.html>.

V. ПІДСУМОК УРОКУ. РЕФЛЕКСІЯ

Методичний прийом «Географічний мікрофон»

Наскільки змінилися після сьогоднішнього уроку ваші уявлення про населення світу та України?

Головними джерелами в демографії є: переписи населення, які проводять регулярно, зазвичай один раз у десять років, в окремих країнах — раз у п'ять років; поточний статистичний облік демографічних подій (народжень, смертей, шлюбів і розлучень), здійснюваний безперервно; поточні реєстри (списки, картотеки) населення, які також здійснюють безперервно; вибіркові й спеціальні обстеження.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацюйте відповідний параграф підручника.
2. Дізнайтеся про основні напрями демографічної політики в Україні та складіть конспект у зошиті.
3. Дослідження (за бажанням). З'ясуйте, як і чому змінювалася кількість населення України та нашої Миколаївської області за історичний період.
4. Розпочніть підготовку до географічного турніру:
 - 1) об'єднайтеся в команди по четверо-п'ятеро учнів;

2) ознайомтеся з правилами проведення Всеукраїнського турніру юних географів: <https://imzo.gov.ua/zahodi/turniri/uchnivski/normativna-baza-uchnivskih-turniriv/>

3) розподіліть теми для підготовки між учасниками команди.

Орієнтовний перелік тем

- Особливості демографічної ситуації в різних регіонах світу.
- Демографічні проблеми в Україні та можливі шляхи їх розв'язання.
- Дослідження П. Чубинського. Чи актуальні вони зараз?
- Особливості демографічної політики в різних країнах світу.
- Позитивні та негативні наслідки трудової міграції з території України.
- Формування української діаспори. Її сучасні зв'язки з Україною.
- Урбанізація. Її особливості в різних регіонах світу.
- Історія формування української нації.
- Географія світових релігій.
- Кількісні та якісні характеристики трудових ресурсів України.

Додаток В

**Практична робота з теми «Аналіз статево-вікових пірамід населення
України та окремих країн світу»**

Мета: закріпити та систематизувати знання учнів з даної теми, навчитися аналізувати статево-вікові піраміди, навчитися характеризувати особливості демографічних процесів в Україні

Обладнання: Атласи, підручники, додаткові таблиці, інтернет ресурси, канцелярські приладдя

Хід роботи

Завдання 1. За допомогою атласів та інтернет ресурсів заповніть таблицю статево-вікові піраміди населення України, Китай, США.

№	План	Країни		
		Україна	Китай	США
1	Тривалість життя (років)			
2	Співвідношення частки (%) дітей-дорослих-людей похилого віку			
3	Співвідношення частки чоловічого і жіночого населення (%) серед: а) дітей (хлопчики – дівчата) б) людей похилого віку(чоловіки – жінки)			
4	Вік, у якому частка жінок починає перевищувати частку чоловіків (років)			
5	Вік, у якому знаходиться більша частина населення (років)			
6	Тип відтворення населення			

7	Демографічні проблеми			
8	Прогноз			

Висновок

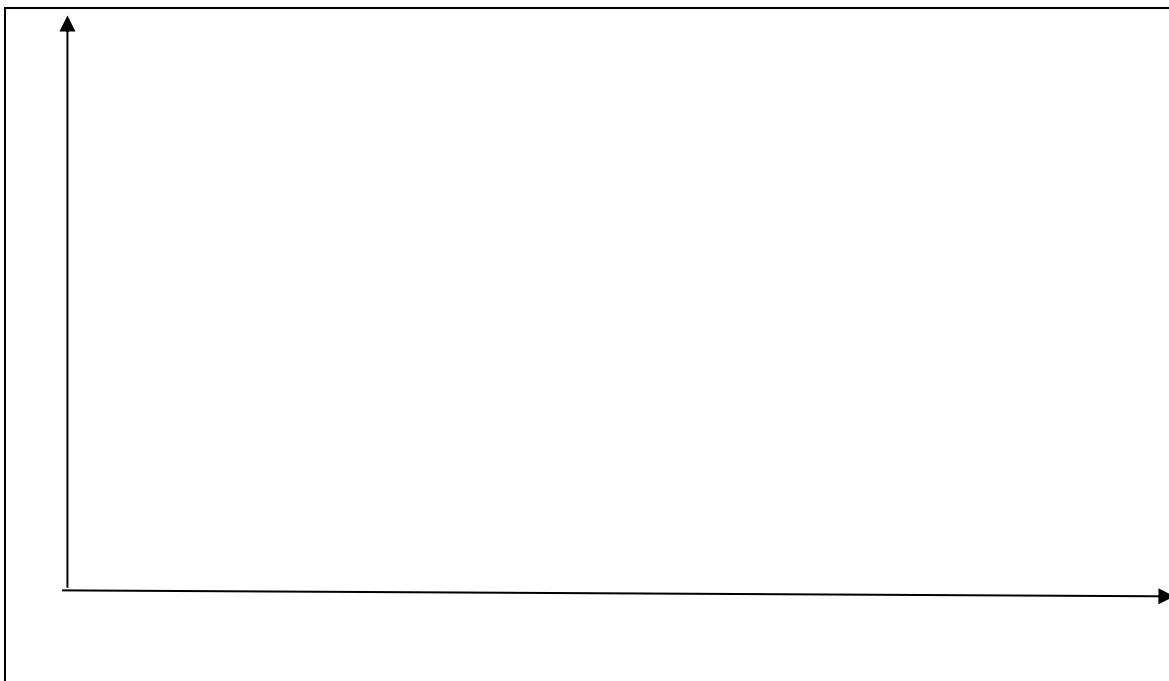
Завдання 2. Побудуйте стовпчикову діаграму населення України (народжуваність, смертність) в період з 1991 по 2018 рр.

Висновок

Завдання 3.

Побудуйте стовпчикову діаграму населення Миколаївської області (народжуваність, смертність) в період з 1989 по 2001 рр.

Висновок

Завдання 4.

Встановіть відповідність між поняттями та їх визначеннями

	Поняття		Визначення
1	Природний рух населення	А	Показник різниці народжуваності та смертності («+»; «-»)
2	Показник народжуваності	Б	Різне зростання кількості населення, внаслідок значного перевищення народжуваності над смертністю
3	Показник смертності	В	Сукупність процесів народжуваності, смертності, природного приросту, які сприяють зміні людських поколінь
4	Природний приріст	Г	Комплекс державних заходів, які сприяють упорядкуванню демографічних процесів

5	Відтворення населення	Д	Різниця кількості осіб, які прибули на територію та кількості осіб, які вибули звідти за певний проміжок часу («+»; «-»)
6	Демографічний вибух	Е	Різне зниження кількості населення, внаслідок перевищення смертності над народжуваністю
7	Демографічна криза	Є	Кількість народжених на 1000 осіб за рік
8	Демографічна політика	Ж	Стійке зменшення кількості населення
9	Депопуляція	З	Переміщення населення між певними територіями
10	Демографічний перехід	И	Кількість померлих на 1000 осіб за рік
11	Міграційний рух населення	І	Зміна чисельності населення, обумовлена процесами народжуваності та смертності
12	Сальдо міграції	Ї	Історичний перехід від одного типу відтворення населення до іншого

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Висновок :

Додаток Г

Тема: Розселення. Густота населення. Населені пункти

Мета: формування здатності учнів *знати і розуміти* поняття «густота населення», «місто», «світове місто», «село», «селище міського типу», *визначати* типи населених пунктів, називати та вміти визначати середній показник густоти населення в Україні та визначати найбільш (найменш) густозаселені країни світу, *показувати на картах* міста з найбільшою і найменшою чисельністю населення; *знаходити* у різних джерелах інформацію, що характеризує особливості розселення населення в світі й окремих країнах, Україні та окремих її областях; *розрізняти* міські і сільські населені пункти, типи міст за людністю та функціями; *оцінювати та вміти пояснити* вплив природних, демографічних та соціально-економічних чинників на територіальні відмінності густоти населення, *усвідомлювати* важливість знань про особливості розселення населення.

Тип уроку: відкриття і засвоєння нових знань

Обладнання: географічний атлас світу, атлас України, атлас Миколаївської області, статистичні матеріали, презентація.

ХІД УРОКУ**I. МОТИВАЦІЙНИЙ ЕТАП.**

1. Створення позитивної емоційної налаштованості до навчально-пізнавальної діяльності.

Аутотренінг (повторіть для себе ці фрази):

- У мене гарний настрій!
- Я з радістю здобуваю нові знання!
- Я - найкращий знавець географії!
- Мені всі знання під силу!

2. Актуалізація опорних знань

Пригадайте:

- Чи рівномірно розміщене населення по земній кулі? Що впливає на розселення людей на Землі?
- Назвіть території земної кулі, де проживає значна кількість населення та де немає постійного населення. Поясніть причини такого заселення.
- Що таке густина населення? Як вона визначається?
- Які населенні пункти вам відомі? Чим вони відрізняються?

II. ЕТАП ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ.

1. Слово вчителя

Земля, як планета людей, дуже різноманітна за умовами, сприятливими для проживання. Усім відомо, що є території, абсолютно не придатні для життя людини, а є місця, де населення проживає у вкрай тяжких умовах, пристосовуючи свій спосіб життя до цих умов. Наша Україна розташована в благодатних широтах, де гармонійно взаємодіють клімат, рельєф, ґрунти, різноманітний рослинний та тваринний світ, приваблюючи людей на ці території. Проте, в останні роки спостерігається ситуація, коли обезлюднюють українські села, а міста, які колись були «мільйонерами» за кількістю населення, давно втратили свій статус. Тож розберемося в проблематиці: від чого ж залежить сучасне розселення та які бувають населенні пункти, де людина могла б повноцінно жити.

2. Оголошення та запис теми уроку.

3. Методичний прийом «Сформулюй мету».

- Як ви вважаєте, чи потрібно вивчати нам цю тему? Чому?
- Скориставшись формулою «Сьогоднішній урок навчить мене ...» визначте, якою, на вашу думку, є мета уроку.

4. Узгодження плану уроку.

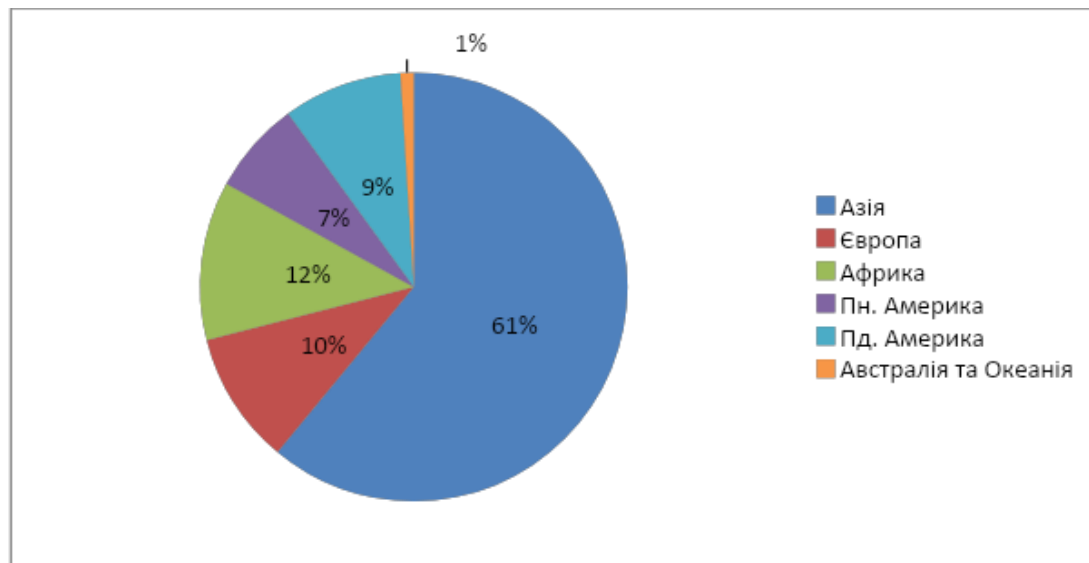
III. ЕТАП ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ.

1. Розселення. Густина населення.

Завдання 1. «Картографічне дослідження». За допомогою карт атласу встановіть (усно):

- яке розселення населення на різних материках, у різних країнах (регіонах) світу;
- які країни світу найбільш густо заселені? Які найменш заселені?
- Висловіть припущення щодо причин різниці в заселенні територій.

За останніми даними **розселення за материками** виглядає так:

Завдання 2. «Географічна математика». Використовуючи дані Інтернету, підручника, атласу та ін. джерел розрахуйте густоту населення (*кількість жителів / площа (осіб/км²)*):

- Миколаївської області,
- м. Миколаєва;
- України;
- Європи.

Завдання 3. «Картографічний практикум». На відповідних картах атласу знайдіть та покажіть:

- три області, які мають показник щільності (густоти) населення вищий (нижчий), ніж у тій, де ми проживаємо;

- три країни Європи, у яких показник щільності населення вищий (нижчий), ніж в Україні.

2. Населені пункти.

Критерії їх розмежування в Україні та світі, класифікація.

У квітні 2008 року з доповіді Генерального секретаря ООН про моніторинг глобальної демографічної ситуації світ дізнався про те, що саме 2008 року вперше в історії людства кількість міського і сільського населення зрівнялася. Україна належить до 25 країн світу з найбільшою кількістю міського населення. Хоча площа міст на нашій планеті дорівнює лише 3 % поверхні суходолу, у містах живе понад 3,5 млрд. осіб.

Завдання 4. Перегляньте відео «Вогні нічної Землі».

Мережа фото і відео виконана астрономами NASA із запущеного ними в 2011 році супутника Suomi NPP: https://espresso.tv/news/2017/04/14/nasa_pokazalo_novi_vrazhayuchi_foto_nichnoyi_zemli_z_kosmosu

- Що, на вашу думку, зображено світлими плямами?

Первинними ланками розміщення населення є **населені пункти**. Вони є двох типів: міські та сільські. *До міських належать міста і селища міського типу (містечка).*

Завдання 5. «Nota bene». Опрацюйте відповідний текст параграфа *та випишіть у зошит* визначення понять «місто», «село», «селище міського типу».

Місто — це населений пункт, віднесений законодавством держави до категорії міста, тобто має юридичний статус міста. У світі немає його загальновизнаного визначення і критеріїв виділення. Зазвичай у містах, порівняно з сільськими поселеннями, більша чисельність і густота населення, переважно несільськогосподарська зайнятість населення, у

забудові присутні багатоповерхівки. Найбільш поширеним критерієм є число жителів. Зазвичай мінімальний поріг людності — від 1 до 2,5 тис. У низці північних країн з низькою густотою населення (Ісландія) до міст відносять усі поселення з людністю понад 200 осіб. Прикладом країни з максимальними критеріями є Японія, у якій міста повинні мати чисельність населення, більшу за 50 тис. осіб.

Світове місто – це місто, яке вважається важливим елементом світової економічної системи, здійснює сильний політичний, економічний і культурний вплив на ключові регіони землі.

З метою виявлення топ-глобальних міст світу застосовують *Глобальний індекс міст (Global Cities Index (GCI))*, за допомогою якого розглядають 84 міста і який вимірює, наскільки ці міста глобально задіяні в п'яти вимірах: ділова активність, людський капітал, інформаційний обмін, культурний досвід і політична участь.

ТОП-20 цього рейтингу (у балах) був таким: Нью-Йорк (61,7), Лондон (58,1), Париж (52,3), Токіо (47,2), Гонконг (41,3), Лос-Анджелес (38,0), Чикаго (36,8), Пекін (35,1), Сінгапур (34,3), Вашингтон (33,4), Брюссель (32,9), Сеул (32,6), Торонто (32,4), Сідней (32,3), Мадрид (31,8), Відень (30,3), Москва (29,5), Шанхай (29,4), Берлін (29,4), Буенос-Айрес (28,9).

За значенням міста умовно поділяють на три типи: Альфа (44 міста), Бета (63 міста), Гамма (110 міст). Рейтинг ви побачите в підручнику та в презентації.

Приклади «Альфа-міст»

Особливості світового міста: - здатність приваблювати й розміщувати на своїй території штаб-квартири транснаціональних корпорацій, великих національних й іноземних компаній (наприклад, у Токіо зосереджено 17 із 100 провідних корпорацій, у Нью-Йорку — 11), а також більшість провідних неурядових і міжурядових організацій (Нью-Йорк);

- найбільша у світі кількість населення;
- висока вартість життя;

- висока кількість іноземців;
- пасажиропотоком метрополітену;
- довжиною метрополітену;
- потоком авіапасажирів;
- кількістю мільярдерів;
- обсягом виробництва товарів і надання послуг.

Завдання 6. «Географічний практикум». Перегляньте відео:

<https://www.youtube.com/watch?v=mvdxCtjw0sQ>,

<https://www.youtube.com/watch?v=wTtZNRJu1dE>,

<https://www.youtube.com/watch?v=eCzSuQ8cAPk>

Використовуючи представлену інформацію, заповніть таблицю:

Особливості світових міст

Особливості світового міста	Приклади
Найбільша в світі кількість населення	Шанхай, Карачі, Пекін

В Україні населений пункт може отримати **статус міста** лише за окремим законом Верховної Ради України, якщо в ньому проживає **не менше 10 тисяч жителів**, при цьому переважна більшість населення має бути **зайнята в галузях поза сільським господарством**. Усього в нашій державі станом на 1 січня 2015 р. налічувалось 460 міст, найбільше в Донецькій (51), Львівській (43) і Луганській (37) областях. Найменше — по 9 — у Херсонській та Миколаївській областях. Проте є такі міста, чисельність населення яких не перевищує й 10 тис. осіб, усього їх — 102. В основному вони розташовані в західній частині країни й історично сформувалися як міста. Є навіть два міста з чисельністю жителів близько 2 тис.: **Угнів** Львівської області (1002 жителі) і **Берестечко** Волинської

області (1757 жителів). Також є 2 міста, що не мають постійного населення — **Прип'ять** та **Чорнобиль** Київської області.

Завдання 7. «Час підручника».

За допомогою тексту підручника розгляньте класифікацію міст за кількістю населення.

У нашій країні налічується два міста-мільйонери (Київ — 2888 тис., Харків — 1453 тис.), 6 крупних міст (Одеса — 998 тис, Дніпро — 978 тис., Донецьк — 750 тис., Запоріжжя — 758 тис., Львів — 722 тис., Кривий Ріг — 646 тис.), 37 великих міст, всі інші — малі й середні міста. У світі завдяки процесам урбанізації досить складно визначити межі міст-мільйонерів, до яких часто зараховують і малі міста-супутники.

Завдання 8. «Географічний практикум».

Використовуючи різні джерела інформації, заповніть таблиці «Класифікація міст за функціями», указуючи приклади міст світу та України

Функції міст світу

Функції	Приклади міст
Промисловий центр	
Центр розважального відпочинку та туризму	
Центр науки та освіти	
Релігійний центр	
Адміністративно-діловий центр	

Функції міст України

Функції	Приклади міст
<i>Багатофункціональні</i>	
Промислово-транспортний центр	

Транспортно-промисловий центр	
Промисловий і освітньо-культурний центр	
Транспортно-курортний центр	
Курортно-промисловий центр	
<i>Однофункціональні</i>	
Транспортний центр	
Культурно-освітній центр	
Курортний й туристичний центр	
Релігійний центр	

Завдання 9. «Проблемне питання». В останній час малі міста України переживають кризові явища, пов'язані з проблемами економічного занепаду, відсутності належного фінансування, якісної інфраструктури, ефективного життєзабезпечення та безробіття. Спробуйте окреслити основні проблеми розвитку малих міст України та можливі шляхи їх подолання.

Селища міського типу. До селищ міського типу (сmt) в Україні, відповідно до положення 1981 року, затвердженого ще Верховною Радою УРСР, відносять населені пункти, розташовані при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, а також населені пункти, на території яких розташовані вищі та середні спеціальні заклади освіти, науково-дослідні установи, санаторії та інші стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади. Кількість населення має бути **понад дві тисячі жителів**, із яких **не менш як дві третини становлять робітники, службовці та члени їхніх сімей**. В окремих випадках до категорії селищ міського типу може бути віднесено населені

пункти з кількістю населення менш як 2 тисячі осіб, але не менше як 500 осіб, якщо вони мають близьку перспективу економічного і соціального розвитку, зростання кількості населення.

Завдання 10. «Картографічний практикум». Використовуючи карту Миколаївської області та карту адміністративно-територіального устрою України, знайдіть приклади селищ міського типу, розташованих у межах області, а також в одній із сусідніх областей.

Сільські населені пункти. Сільські населені пункти класифікують за виконуваними ними функціями, людністю, особливістю планування. За функціями їх поділяють на **сільськогосподарські, транспортні, рекреаційні**. За людністю села, зокрема, поділяють на **малі (до 500 жителів), середні (500-1000 жителів) і великі (понад 1000 жителів)**. Більше половини українських сіл — малі. *Найбільшим селом за населенням в нашій державі є Костянтинівка (Мелітопольський район Запорізької області), де налічується понад 12 тис. жителів.*

Села людністю 500—1000 і більше жителів переважають у лісостеповій і на півночі степової зони. Тут характерний **долинно-яружний тип розселення**. В долинах більш вологий мікроклімат, ближче до поверхні залягають ґрунтові води, що давало можливість копати криниці й створювати ставки.

Великі села на півдні України, у степовій зоні, на декілька кілометрів простягаються уздовж долин річок або балок. Південні села мають великі розміри та велику кількість жителів.

У гірських районах поширений **гірсько-долинний тип розселення**. Переважають села середніх розмірів. Села дуже витягнуті вздовж річок і струмків. *Найдовше село в Україні — Микуличин у долині річки Прут (Івано-Франківська область) — має загальну протяжність 44 км.*

За формою сільське розселення поділяють на дисперсне (розсіяне) — окремі подвір'я-садиби (хутори) та дисперсно-групове (села).

Завдання 11. «Проблемне питання». В Україні села переживають непрості часи, пов'язані з проблемами старіння населення, зайнятостю працездатних осіб, а отже, економічного занепаду, відсутності якісної інфраструктури та ефективного життєзабезпечення. Спробуйте окреслити причини занепаду українських сіл та можливі шляхи їх розвитку.

Додатковий матеріал

За місцем проживання населення світу поділяється на міське та сільське. Але єдиного для всіх країн критерію належності того чи іншого поселення до міського немає, що значно ускладнює порівняльний аналіз. **Критерії міста закріплюються законодавчо в кожній країні, коливаючись від 2 тис. осіб в Ісландії до 50 тис. осіб в Японії.** Нині у світі міське населення становить трохи менше половини, але його кількість невпинно зростає. Найбільша частка міського населення в Австралії (85%), країнах Західної Європи, Північної Америки (близько 75%), Латинської Америки (понад 60%). Міське населення зростає з багатьох причин, серед яких головними є вплив людей з сільської місцевості в міста, перетворення частини сільських поселень на міські та ін.

Більшість населення Землі проживає на рівнинах, у місцях, де є сприятливі умови для розвитку сільського господарства, у великих промислових містах. Є так звана **зона виноробства, яка розташована між 35-ю та 53-ю паралеллю** та вабить до себе людей, оскільки в ній сконцентровані комфортні умови життя, так звана **«смуга мільйонерів»**. Половина людства заселяє 200-кілометрову зону вздовж узбережжя морів та океанів.

Аул - це кочове або осіле скупчення жител, хат, хат-мазанок, землянок, куренів чи саклей, наметів, балаганів, юрт, кочових кибиток у всіх азійських народів (це башкири, татари, киргизи, калмики).

Кишлак - назва селища в Середній Азії та Афганістані, у первинному значенні означала зимівлю кочівників.

Фольварк - у Польщі та ряді країн центральної та східної Європи аналог хутора.

Хутір - населений пункт вкрай маленького розміру: окрема селянська садиба з відокремленим господарством.

Ранчо - поселення, пов'язане з певним методом ведення сільського господарства, що одержало значне поширення в країнах Західної півкулі в ході колонізації Америки вихідцями з європейського континенту.

IV. РЕФЛЕКСИВНО-ОЦІНЮВАЛЬНИЙ ЕТАП.

1. Вправа «Рефлексивний екран»

- Сьогодні я дізнався (дізналася)...
- Мене здивувало...
- Було цікаво...
- Було складно...
- Я зрозумів (зрозуміла)...
- Я навчився...

Діти, заповніть, будь ласка, **картки самооцінювання**

2. Виставлення оцінок, аргументація їх.

3. Домашнє завдання:

1) Опрацювати відповідний параграф підручника.

2) Виконати тести:

1. Які райони НЕ відносяться до найгустіше заселених територій планети:

а) старі промислові райони Європи і північного сходу США,

б) вологі екваторіальні ліси Південної Америки та Африки,

в) території давнього зрошуваного землеробства,

г) райони тропічного плантаційного господарства на узбережжі Південної Америки й Африки.

2. Містами в Україні вважаються населені пункти, більшість мешканців яких займається несільськогосподарською діяльністю і в них проживає...

- а) понад 200 осіб,
- б) понад 50 тис. осіб,
- в) 20 тис. осіб,
- г) понад 10 тис. осіб.

3. В яких областях України найменша **густота** населення:

- а) Київській та Одеській,
- б) Закарпатській та Одеській,
- в) Чернігівській та Херсонській,
- г) Чернівецькій та Чернігівській

4. Які населені пункти були первинними в історії людства:

- а) сільські,
- б) міські,

5. В якій країні містом вважається населений пункт, в якому проживає понад 200 осіб:

- а) Ісландія,
- б) Україна,
- в) Нігерія,
- г) Японія.

6. Середніми селами України є населені пункти з людністю...

- а) понад 10 тис. осіб,
- б) понад 1000 осіб,
- в) менше 500 осіб,
- г) 500-1000 осіб.

7. В Японії містом вважається населений пункт, в якому проживає...

- а) понад 20 тис. осіб,
- б) понад 50 тис. осіб,

в) менше 500 осіб,

г) понад 1000 осіб.

8. Із перелічених областей виберіть ті, в яких мешкає менш ніж 1 млн. осіб:

а) Київська, Дніпропетровська,

б) Харківська, Одеська,

в) Чернівецька, Кіровоградська,

г) Львівська, Запорізька

9. Із перелічених країн виберіть ту, в якій містом вважається населений пункт з понад 20 тис. жителів...

а) Швеція,

б) Нідерланди,

в) Данія,

г) Україна.

10. Якщо населений пункт складається з однієї чи кількох садиб, які віддалені від інших поселень, його називають...

а) селище міського типу,

б) хутір,

в) місто,

г) село.

11. Більшість населення України становлять...

а) сільські жителі,

б) міські жителі.

Тема уроку: Населення регіону. Кількість та структура населення. Етнічний склад. Особливості зайнятості населення

Мета: сформувати уявлення про особливості населення і його розміщення, про трудові ресурси Миколаївської області; показати вплив населення на формування господарського комплексу області; актуалізувати знання про причини, що впливають на темпи народжуваності та вікову структуру населення; удосконалювати навички самостійної роботи з статистичним та картографічним матеріалом, систематизувати та узагальнювати навчальний матеріал, вміння формулювати висновки; виховувати почуття гордості за свою малу батьківщину, толерантне ставлення до оточення.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: географічний атлас України, атлас Миколаївської області, статистичні матеріали.

ХІД УРОКУ

I. МОТИВАЦІЙНИЙ ЕТАП.

1. Створення позитивної емоційної налаштованості до навчально-пізнавальної діяльності.

Вправа «Чарівний глечик»

– Пропоную вам дістати по одному папірцю з чарівної коробочки, яка підкаже, що на вас чекає сьогодні або що вам потрібно зробити найближчим часом. Ці побажання чарівно впливають на настрій, підбадьорюють, надають упевненості.

- Тобі сьогодні особливо пощастить!
- Життя готує тобі приємний сюрприз!
- Усе складається для тебе найкращим чином!
- Сьогодні твій день, щастя тобі!

- Сьогодні Фортуна з тобою разом!
- Пам'ятай: ти народився, щоб бути щасливим!
- Сьогодні очікуй прибутку!
- Люби себе таким, яким ти є, — неповторним!
- Потурбуйся про здоров'я свого тіла!
- Зроби собі подарунок, ти на нього заслуговуєш!
- Вищі сили оберігають тебе!
- У тебе є все, щоб насолоджуватися життям!
- Усе, що потрібно тобі, легко приходить до тебе!
- Усі твої бажання та мрії реалізуються, повір у це!
- Сьогодні з тобою спокій і радість!
- Сьогодні — щасливий день!

2. Актуалізація суб'єктного досвіду та опорних знань.

Бліц-опитування

- Чому кількість населення постійно змінюється? Визначте історичні події, що вплинули на чисельність населення Миколаївщини.
- Які чинники впливають на розміщення населення, визначають картину розселення на території області?
- Які чинники впливають на природний рух населення? Які демографічні процеси відбуваються в Україні?
- Які види міграцій ви знаєте? У чому полягає особливість міграційних процесів в Україні?
- Який статево-віковий склад населення України? Які зміни відбуваються у віковій структурі населення?
- Чим пояснюють багатонаціональний склад населення України та неоднорідність національної структури населення в різних регіонах?

II. ЕТАП ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ.

1. Слово вчителя.

Населення... За цим простим словом криється доля багатьох тисяч людей, які жили тисячі років тому, живуть сьогодні й житимуть у майбутньому.

Людина – найбільше багатство будь-якої країни, творець матеріальних та духовних благ суспільства. Знання про кількість населення, його склад, природний рух, міграцію, розміщення необхідні для розвитку будь-якої території. Ці відомості свідчать про процеси, що відбуваються в країні, нашій області дозволяють складати прогнози її розвитку. Саме люди, освічені й активні, своєю професійною діяльністю в різних галузях господарства роблять нашу землю багатую і красивою.

2. Оголошення та запис теми уроку.

3. Прийом «Сформулюй мету».

- Як ви вважаєте, чи потрібно вивчати нам цю тему? Чому?
- Скориставшись формулою «Сьогоднішній урок навчить мене ...», визначте, якою, на вашу думку, є мета уроку.

4. Узгодження плану уроку.

III. ЕТАП ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ.

1. Робота з картою «Населення» географічного атласу

Миколаївської області.

За кількістю населення Миколаївська область посідає досить скромне в Україні 18-е місце. На 1 березня 2019 року кількість населення нашого регіону складає 1млн. 128 тис. 800 осіб. Зверніть увагу на динаміку чисельності населення області. Показники кількості населення постійно зменшуються, як і в цілому по Україні.

Завдання:

- 1) Згадайте причини негативних темпів відтворення населення в Україні. Чи можна вважати дані причини характерними для Миколаївщини? Чому?
- 2) Що можна сказати про співвідношення сільського і міського населення Миколаївщини?
- 3) За середньою густотою населення Миколаївщини значно поступається загальноукраїнським показникам. На кожний квадратний кілометр території області припадає 48 осіб. Як це можна пояснити?

2. Історична довідка

Давайте пригадаємо історію заселення цієї території. Слово має історик – краєзнавець (учень, який готував випереджувальне завдання).

Своєрідна і насичена подіями історія степового Причорномор'я. Як свідчать археологічні розкопки, ще 15 тисяч років тому на території нашого краю жили люди. З початку першого тисячоліття до нашої ери, змінюючи або витісняючи одне одного, на берегах Чорного моря селилися племена землеробної трипільської культури, кіммерійці, скіфи, сармати, греки. Залишки цих поселень та пам'ятки культур збереглися до наших часів. Найвідомішою з них є Ольвія - колишнє античне місто-державна, засноване ще в VI столітті до нашої ери.

Протягом перших століть нашої ери ці місця поступово заселяли слов'янські племена, а з кінця X століття територія нинішньої Миколаївщини увійшла до складу Київської Русі. До речі, саме по Дніпровсько-Бузькому лиману проходив знаменитий торговельний шлях «з варягів у греки». І важливим пунктом на цьому шляху був острів Березань.

Багато чужинців зазіхали на Прибузький край - орди печенігів, половців, монголо-татар, а також литовці, кримські татари, турки спустошували його землі. І ставали у Дикому полі проти них козацькі паланки - тогочасні сторожові прикордонні застави. Достеменно відоме місце, де знаходився легендарний Запорізький Гард, форпост українського козацтва на півдні України. З кінця XVII століття господарський розвиток території пов'язаний з утворенням Запорізької Січі. Запорізькі та прибузькі козаки, не рахуючись з тисячами небезпек, вперто просувалися до моря, засновуючи острівці хліборобської культури. Степ, на який з півночі тиснула багата хліборобська культура, був просто приречений поєднатися з морем. І це сталося після російсько-турецьких війн.

Подальша історія краю пов'язана з виходом Росії до Чорного моря і освоєнням причорноморських степів. У 1789 році в гирлі річки Інгул

розпочалося будівництво верфі, а вже через рік тут виникло містечко, назване Миколаєвом - на честь взяття Очакова, що відбулося в день святого Миколая, покровителя моряків. Вже на початку ХІХ століття Миколаїв став центром Миколаївської губернії. Увійшовши до складу Російської імперії, наш край одразу визначився в своїй спеціалізації. Колонізований степ перетворився на хлібні закрома, а місто над Південним Бугом стало центром суднобудування. В ХІХ столітті Росія експортувала мільйони пудів хліба. Левова частка цього хліба вирощувалася в наших краях - в Причорномор'ї, колишньому дикому полі. А возили його закордон, зокрема, і на судах, що сходили з Миколаївських стапелів. І тому можна сказати, кораблі і хліб, степ і море - головні ознаки Миколаївщини.

3. «Топонімічний вернісаж» (випереджувальне завдання, технологія «Навчаючи – вчуся», робота в парах, презентація результатів дослідження)

Повідомлення учнів про походження назв поселень області

Від назв рослин:

Від назв тварин:

Від особливостей рельєфу:

Від водних об'єктів:

Від назв місцевих річок:

Від імен:

Від розвитку промислів:

4. Робота зі статистичними даними щодо населення Миколаївської області

Завдання:

1) Розгляньте статево-вікову піраміду. Що можна сказати про співвідношення жінок та чоловіків в Миколаївській області? Статеву структуру населення області показує, що жіноче населення складає 54%, а чоловіче – 46%.

Чому державі потрібно знати статеву структуру населення?

Коли виникла диспропорція між кількістю чоловіків і жінок?

2) Дайте визначення поняття «старіння нації».

Проаналізуйте дані таблиці «Вікова структура населення Миколаївщини», зробіть висновок про тенденцію, що спостерігається.

Таблиця

Вікова структура населення Миколаївської області

Вік	Кількість постійного населення (тис. осіб)	У % до підсумку 2001 рік	У % до підсумку 1989 рік
Молодший за працездатний	237,1	18,8 %	24,4 %
Працездатний	743,0	58,8 %	56,1 %
Старший за працездатний	282,4	22,4 %	19,5 %

Як бачимо, у віковій структурі населення збільшується частка людей перед пенсійного і пенсійного віку. Зменшення частки дітей у загальній кількості населення поряд із суттєвим підвищенням частки осіб у віці, старшому за працездатний, значно ускладнюють демографічну ситуацію в нашому регіоні і зумовлюють наростаюче «старіння нації».

3) Проаналізуйте дані діаграми «Співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням». Зробіть висновок про тенденцію, що спостерігається.

Для трудових ресурсів Миколаївської області характерний високий рівень освіти. Цей показник складає 751,3 тисячі осіб, що перевищує відповідний показник перепису населення 1989 року на 17,6 %.

Приєм «Проблемне питання»

Висловіть свою думку щодо трудових ресурсів та зайнятості населення області.

Якими є причини високого рівня освіти трудових ресурсів у Миколаївській області?

Які галузі господарства вигідно розвивати в області з урахуванням особливостей трудових ресурсів?

Запропонуйте шляхи вирішення проблеми безробіття.

Висновок. Область має значні трудові ресурси, що визначаються високою кваліфікацією і професійними навичками. Це сприяє розвитку в області наукоємних і трудомістких галузей господарства. Високий рівень урбанізації сприяє розвитку промислових виробництв. Для області характерний процес «старіння нації», вирішення потребують проблеми безробіття та зайнятості населення. Можливі шляхи вирішення проблеми безробіття: радикальна реформа власності, впровадження нових технологій, інвестиційна політика, раціональне використання трудових ресурсів.

5. «Географічне аудіювання».

Особливості бурхливого історичного минулого зумовили формування етнічно неоднорідного складу сучасного населення Миколаївщини.

Прослухайте текст і дайте відповідь на питання:

- Які зміни відбулися в етнічному складі населення Миколаївської області.
- Звідки прибули до Миколаєва представники перелічених етносів?
- Що спонукало їх оселитися у Миколаєві? Відповідь обґрунтуйте.

Погляд дослідника

Довоєнний перепис населення 1926 р. засвідчив проживання на території Миколаївщини і Херсонщини представників біля 50 етнічних груп. За даними останнього радянського перепису населення 1989 р., тут мешкали представники біля 100 національностей. Цілком очевидно, що суттєве збільшення кількості всіх етнічних груп відбулося в ході дозаселення

регіону у 1940–80-х роках. Значно збагатилася поліетнічна палітра. За радянської доби, крім етносів, які були зареєстровані довоєнним переписом 1926 р., склад населення обох областей поповнили такі національності, як мордвини, чуваші, удмурти, марійці, башкири, адигейці, алтайці, вепси, ненці, нанайці, тати, ханти, агули, балкарці, долгани, удини, абазини, дунгани, комі, комі-пермяки, карели, якути, абхази, кабардинці, лакци, даргинці, каракалпаки, карачаївці, інгуші, чеченці, хаказці, черкеси, табасаранці, угорці, хорвати, калмики, казахи, в'єтнамці, корейці, японці та національності, що ввійшли до складу «інших».

Т. М. Пронь

6. Повідомлення учнів (випереджувальне завдання).

1. Особливості культури і побуту місцевого населення: звичаї, традиції, релігія.
2. Видатні постаті Миколаївщини.
3. Розвиток промисловості і сільського господарства в Миколаївській області.

IV. РЕФЛЕКСИВНО-ОЦІНЮВАЛЬНИЙ ЕТАП.

1. Вправа «Продовжте речення».

- Мені було цікаво...
- Я навчився ...
- Мені сподобалося ...
- Я задумався ...
- Я зрозумів...

2. Прийом «П'ять речень»

Зробіть висновок про вплив населення на формування господарського комплексу Миколаївської області.

3. Виставлення оцінок, аргументація їх.

4. Домашнє завдання

Підготуватися до підсумкового оцінювання з розділу «Природа і населення свого регіону»

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, _____ Пастушков Дмитро Юрійович _____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або

здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

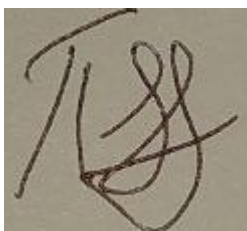
– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

___27.09.2021___
(дата)

___Дмитро ПАСТУШКОВ___
(ім'я, прізвище)

(підпис)